

Bir Ortaçağ Haçlı Kalesi: Tibnîn (Toron) 1099-1187

A Medieval Crusader Castle: Tibnîn (Toron) 1099-1187

Elif ÜNAL¹ 



ÖZ

Haçlı Seferleri, dünya tarihini derinden etkileyen ve iki asırlık bir sürece damgasını vuran Ortaçağ'ın en mühim hadiselerindedir. Papa II. Urbanus'un 27 Kasım 1095 tarihinde Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı ile fiilen başlayan bu siyasi amaçlı askerî harekât Doğu'da Lâtin hâkimiyetinin kurulmasına imkân sağlamıştır. Nitekim Birinci Haçlı Seferi sırasında 1098 yılında önce Urfa ile Antakya'da devletler tesis eden Lâtinler, 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü zaptederek bir krallık kurmuş ve Filistin topraklarını işgale başlamışlardır. Bu süreçte Haçlıların eline geçen mevkiilerden biri de Celile bölgesinin kuzeyinde bulunan Tibnîn olmuş ve Haçlılar tarafından buraya Toron isimli bir kale inşa edilmiştir. Akabinde ise Tibnîn, asillerden Onfroi de Toron'a tevdi edilerek Kudüs Haçlı Krallığı'na bağlı bir lordluğa dönüştürülmüştür. Stratejik bakımdan oldukça mühim bir konumda yer alan Tibnîn ve burada inşa edilen kale, bölgedeki Haçlı istilalarında ve Müslümanlara karşı verilen mücadelelerde Franklara askerî, siyasi ve iktisadî bakımdan pek çok avantaj kazandırırken, Tibnîn hâkimleri de Lâtin Doğu tarihinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmada kaynakların verdiği bilgiler ışığında 1099-1187 yılları arasındaki süreçte Tibnîn ile Toron Kalesi'nin rolü kronolojik bir şekilde ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Tibnîn, Toron, Kale, Haçlı Kalesi, I. Onfroi de Toron, II. Onfroi de Toron

ABSTRACT

The Crusades were one of the most important occurrences of the Middle Ages, deeply affecting world history and leaving its mark over a period of two centuries. This politically motivated military campaign began with the call of Pope Urban II at the Council of Clermont on November 27, 1095 and enabled the establishment of Latin rule in the East. As a matter of fact, the Latins, who'd established states in Edessa and Antioch first in 1098 during the First Crusade, founded a kingdom by capturing Jerusalem on July 15, 1099, after which they began invading the Palestinian territories. Toron (now Tibnin/Tebnin), located in Upper Galilee, was one of the areas the Crusaders captured in this process, and Crusaders built Castle Toron there. Afterward, Toron was entrusted to Humphrey I of Toron, one of the nobles in Galilee, who transformed it into a lordship of the Crusader Kingdom of Jerusalem. Toron was in a very important strategic position, and the castle built there gave the Franks many military, political, and economic advantages in the Crusader invasions and struggles against the Muslims in the region. The rulers of Tibnin also played an important role in shaping the history of the Latin East. This study will discuss and chronologically evaluate the role of Toron and Toron Castle between 1099-1187 in the light of the information given by the sources.

Keywords: Tibnin, Toron, Castle, Crusader Castle, Humphrey I of Toron, Humphrey II of Toron

¹İstanbul Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.Ü. 0000-0003-0631-7044

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elif ÜNAL (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı,
İstanbul, Türkiye
E-posta: elif.unal.2018@ogr.iu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.07.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.08.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
18.08.2022

Kabul/Accepted: 19.08.2022

Atıf/Citation: Unal, Elif. "Bir Ortaçağ Haçlı Kalesi: Tibnîn (Toron) 1099-1187," *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 41 (2022), 123-158.
<https://doi.org/10.26650/jos.1139572>

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to reveal the role and importance of Toron Castle, an important castle built by the Crusaders in the Eastern Mediterranean, from the end of 1105 when it was constructed until 1187. After the capture of Jerusalem on July 15, 1099, the Crusaders started an invasion in Galilee and advanced to Tibnîn, an important position of the region. At the end of 1105, a castle was built by Hugh of St. Omer, which the Crusaders named Toron. Toron Castle is located on the road connecting Tyre, Damascus, and Banias and was described as the first great castle established in Upper Galilee. The castle enabled the main road from Damascus to Tyre to be blocked. Due to Toron Castle and its strategically important location, the Crusaders gained control over the area stretching from Damascus to the Crusader Kingdom of Jerusalem and were able to keep the regions north of Tyre and Galilee under pressure and control. Toron Castle became an important attack and defense base in the struggles against the regional Muslim forces. Toron did not just have military importance, however. The castle also served as a center around which the settlement developed, allowing it to serve multiple functions as a civil, administrative, and economic structure. When Hugh of St. Omer died shortly after the completion of the castle's construction, King Baldwin I handed the castle's administration over to the Crusader noble Humphrey I of Toron. Thus, Toron became one of the important lordships of the Crusader Kingdom of Jerusalem. Toron played an important role for the Kingdom of Jerusalem because the land on which the castle was built contained highly fertile agricultural land with the surrounding climate favorable for agriculture. The fortress also controlled the trade route from Damascus to Tyre. In 1107 during the reign of Humphrey I of Toron, the fortress was attacked by the Governor of Tyre. However, the Muslims failed to capture the castle. The castle of Toron was effective at keeping the city of Tyre under control during this period and undertook an important task in the struggles against the Fāṭimids and Damascus. During the reign of Humphrey II of Toron, the castle became a regional fortified center in parallel with the growth of the lordship and played an effective role in defending the northern areas of the Crusader Kingdom of Jerusalem. During this period, the boundaries of the Lordship of Toron expanded to include Banias. Toron Castle also played an important role in defending Banias against Muslims. After the death of Humphrey II, Humphrey IV became the head of the lordship. During his reign, the Toron family lost their rule of Toron, with management of castle being transferred to the royal family. The chronicles record that Toron became an important tax collection center under the rule of the royal family and contributed to the economy of the Crusader Kingdom of Jerusalem. The castle and lordship of Toron continued to exist as an important center that played a role in shaping the administrative, military, economic, and social life of the Crusader Kingdom of Jerusalem in the region until it was conquered by Şalāh al-Dīn in 1187.

Giriş

Haçlı Seferleri Avrupa dünyasının Türkleri Anadolu'dan uzaklaştırmak Ortadoğu'da hâkimiyet kurmak için tertip ettiği politik ve iktisadî çıkarlar üzerine kurulu siyasî maksatlı askerî seferler silsilesidir. 1088-1099 yılları arasında papalık görevini ifa eden II. Urbanus'un 27 Kasım 1095 günü Clermont Konsili sırasında yaptığı çağrıyla fiilen başlayan bu hareketle beraber Yakındoğu'ya ilerleyen Haçlılar, 1098 yılında Urfa ve Antakya'da devletler kurduktan sonra 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü işgal ederek burada bir krallık tesis etmişlerdir. Sonraki süreçte ise Hristiyan güçlerin nihaî hedefleri kurdukları devletleri müdafaa etmek, yeni yerler ele geçirerek sınırlarını genişletmek ve kendilerine yabancı olan bu topraklarda bir düzen meydana getirip kalıcılığı sağlamak olduğundan bir yandan stratejik konumları, bereketli toprakları ve ticarî olanaklarıyla dikkatleri üzerine çeken Doğu Akdeniz kentlerini işgale başlarken diğer yandan da bölgede yeni kaleler inşa etmişlerdir. Tesis edilen kaleler Haçlıların dış tehdit ve saldırılara karşı daha az kuvvetle güçlü müdafaa sağlayarak bölgedeki hakimiyetlerinin güçlenmesinde, idarî, iktisadî ve içtimaî yaşamın gelişip şekillenmesinde mühim bir vazife üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, Haçlı Seferleri döneminde Frankların Doğu'da inşa ettikleri kalelerden biri de stratejik konumuyla dikkatleri üzerine çeken Toron (Tibnîn) Kalesi'dir.

Coğrafi olarak Yukarı Celile (Galilaea) bölgesine¹ bağlı bulunan Tibnîn, Lübnan'ın güneyinde, Sûr² ile Dimaşk³ arasında dağlık bir bölge olan Cebeliâmil'de⁴ yer almaktadır.⁵ Tarihsel süreci hakkında tafsilat bulunmayan Tibnîn'in bir kısım araştırmacılar tarafından Kudüs Talmudu'nda Yehuda Krallığı'nın (M.Ö. 930-586) kuzey sınırı olarak bahsedilen Tafnis/Tafnith (תפניס) Kasabası olduğu ileri sürülmüştür.⁶ Konuyla ilgili araştırmalar yapan M. Sheir Tibnîn'i antik bir kent olarak nitelendirerek buraya Ârâmî Kralı Hazael (M.Ö. 842-805) tarafından Mısır ve Arap Yarımadası'nı birbirine bağlayan ticarî yolları kontrol altına almak amacıyla Ârâmîce “*tahkim edilmiş bina*” manasına gelen Tibnîn isimli bir kale inşa edildiğini

- 1 Filistin'in kuzeyini kapsayan Celile bölgesi, Yukarı Celile ve Aşağı Celile olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bkz. Aryeh Grabois, “Galilee”, *The Crusades: An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, (Oxford, 2006), II: 495-497.
- 2 Sûr, Beyrut'un güneyinde yer alan stratejik bakımdan oldukça önemli bir kıyı kentidir. Şehir hakkında bkz. Wallace B. Fleming, *History of Tyre*, (London, 1915), 3-4; E. Marie-Luise Favreau-Lilie, “Tyre”, *The Crusades: An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, (Oxford, 2006), I:1210-1211; M. Lavergne, “Sûr”, *EF*, c. IX, 883-885; Ebru Altan, “Sûr”, *DİA*, c. XXXVII, 535-537.
- 3 Filistin, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ü kapsayan Bilâdüşşam bölgesinin en mühim merkezlerinden biri olan Dimaşk (Şam) hakkında bkz. Cengiz Tomar, “Şam”, *DİA*, c. XXXVIII, 311-315.
- 4 Lübnan'ın güneyi ile Filistin'in kuzeyinin bir kısmını kapsayan bu bölge, Bilâdülbîşâre'teyn ya da Bilâdülmetâvile (Şii bölgesi) diye de anılmıştır. Bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Cebeliâmil”, *DİA*, c. Ek-1, 251-252.
- 5 Yâkût el Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, nşr. Heyet, (Beyrut, 1977), II:14. Tibnîn'in stratejik ve coğrafi konumu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Mohamed M. Abdelkawy Sheir, *The Fief of Tibnîn (Toron) and its Castle the Age of the Crusades AD (1105-1266 AH 498-664): A Study of its Economic, Political and Military Role*, (Munich: GRIN Publishing, 2015), 18-20; Ahmed Mohamed M. Abdelkawy Sheir, “The Military Role of the Fief of Tibnîn against the Muslims in the Age of the Crusades (AH 498-583/ AD 1105-1187)”, *Journal of Religious Culture* 188, (2014), 2-3.
- 6 Bu bilgi hk. bkz. Erişim 19.06.2022
https://www.persee.fr/doc/rjuiv_0484-8616_1903_num_46_91_4608?q=Tibnîn

ve bu kalenin sonraki devrelerde yıkılıp Greko-Roman döneminde yeniden kurulduğunu⁷ kaydetmiştir. Arkeolog Dr. Mathias Piana ise Haçlı Seferlerinden önceki süreçte de bölgede Toron isimli bir köyün mevcut olduğunu ancak burada daha evvel inşa edilmiş bir kaleye dair kanıtı rastlanılmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte yazar, günümüzde Toron Kalesi'nin bulunduğu yerde yaptığı tahkikat sonucu kale duvarlarında yeniden kullanılmış büyük boyutlu kesme taşlarla sütun parçaları tespit etmiş ve bundan hareketle Tibnîn'in bir dönem Romalılar tarafından işgal edilmiş olabileceğine dair bir değerlendirmede bulunmuştur.⁸

Tibnîn'in tarihsel süreci hakkında tafsilatlı malumat tespit etmek mümkün olmasa da bağlı bulunduğu Cebeliâmil'e dair zikredilen bilgiler, bölgenin İslâm hâkimiyetindeki durumunun anlaşılması bakımından mühimdir. İsmi muhtemelen Abbâsîlerin (750-1258) erken dönemlerinde buraya iskân edilen Âmile b. Sebe' el-Yemâniyye kabilesinden alan Cebeliâmil, Müslüman coğrafyacı Makdisî'nin (ö. 1000) *Ahsenü't-tekâsîm* adlı eserinde verdiği bilgiye göre X. yüzyıl sonlarında üzerinde üzüm, zeytin gibi bol mahsul yetişen bereketli topraklara ve geniş su kaynaklarına sahipti. Denizi görmekle beraber aynı zamanda Lübnan dağlarına da bitişik bir vaziyette yer alan bu bölgenin birçok güzel köyü bulunmakla birlikte merkezi Kades adlı küçük bir yerleşim yeri idi.⁹ Ahalisinin büyük bir kısmını Şîilerin teşkil ettiği Cebeliâmil'de Sünnîler ve yerli Hristiyanlar da yaşamaktaydı; ancak Haçlı Seferlerinin başlamasıyla birlikte bölge halkının bir kısmı kuzeye doğru göçe mecbur kalmıştı.¹⁰

1. Tibnîn'in Haçlılar Tarafından İstilaya Uğraması

Kaynaklarda açık bir şekilde zikredilmediğinden Tibnîn'in Haçlılar tarafından ne zaman işgal edildiği hususu kesinlik kazanmamıştır. Ancak bölge coğrafi olarak Kuzey Celile'de yer aldığından, bu mevkiinin Haçlı liderlerinden Tankred'in¹¹ 1099 yılında Celile'deki genişleme faaliyetleri esnasında istilaya uğradığı tahmin edilmektedir.¹² Buna göre, Kudüs'ün 15 Temmuz

7 Sheir, *The Fief of Tibnîn*, 18-20; Sheir, "The Military Role", 2-3.

8 "The Crusader Castle of Toron: First results of its investigation", *Crusades*, ed. Benjamin Z. Kedar-Jonathan Phillips vd. (London-New York, 2006), V:173. Ortadoğu tarihi ve arkeolojisi üzerine araştırmalar yürüten Dr. Michael Ehrlich de bölgenin tarihi hakkında çok az şey bilindiğini kaydeder ve Dr. Piana'ya paralel bilgiler vererek burada Haçlı yerleşiminden önce de bir köyün bulunduğunu ancak bugün kalenin yer aldığı kesimde 1106 yılına kadarki süreçte bir yerleşimin varlığına dair kanıt olmadığını ifade etmektedir. Michael Ehrlich, "The Frankish Impact on the Urban Landscape, Toron-Tibnîn", *Towns and Material Culture in the Medieval Middle East*, ed. Yaacov Lev, (Leiden, 2002), 49; krş. Adolphe Chauvet, *Conférence sur la Palestine et la Syrie*, (Rouen, 1891), 14; Lorraine Copeland ve Peter J. Wescombe, *Inventory of stone-age sites in Lebanon*, (Beyrut 1965), 86-87.

9 Makdisî, *Kitâb ahsan al-taqâsîm fî ma'rîfat al-aqâîm*, *Bibliotheca geographorum Arabicorum*, ed. M. J. D. Goige, (Leiden, 1906), III: 188.

10 Guy Le Strange, *Palestine Under the Moslems: A description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*, (London, 1890), 410-411; Öz, "Cebeliâmil", 251.

11 1076 yılı civarında Güney İtalya'da Norman kökenli Hauteville Ailesi'nin çocuğu olarak dünyaya gelen Tankred, Birinci Haçlı Seferi'ne dayısı Tarento Hâkimi Bohemund ile birlikte katılmış, 1099-1101 arasında Galilaea Prinkepsliği'ni yönettikten sonra dayısının hâkimiyetinde bulunan Antakya Prinkepsliği'nin nâibi olmuştur. Bkz. Aryeh Grabois, "Tancred", *The Crusades: An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, (Oxford, 2006), IV: 143-145.

12 Sheir, *The Fief of Tibnîn*, 39-43; Piana, "The Crusader Castle of Toron", 173.

1099'da zaptından sonra Haçlılar, krallığın yöneticisi Godefroi de Bouillon (1099-1100) liderliğinde Doğu Akdeniz'de sınırlarını genişletmek için kuzey ve güney cihetinde ilerleyişe geçmişlerdi. Bu sırada Tankred, yanındaki az sayıdaki birliklerle Celile'ye girerek Taberiye¹³ ile Beysân'ı (Skythopolis)¹⁴ kolaylıkla işgal edip, bölgede Galilaea Prinkepsliği'ni (1099-1187) kurmuş,¹⁵ 1100 yılında ise Venediklilerin de yardımı ile Hayfa'yı¹⁶ ele geçirerek prinkepsliğin denizle bağlantısını tesis etmişti.¹⁷ Ancak bir süre sonra dayısı Antakya Prinkepsi I. Bohemund'un (1098-1111), Dânişmendlilerin (1085-1178) eline esir düşmesi sebebiyle Tankred Antakya'ya gidince, Kudüs Kralı I. Baudouin (1100-1118) Hayfa'yı seçkin bir şövalye olan Geldemar Carpenel'e, Taberiye'yi ise asillerden Hugue de St. Omer'in¹⁸ idaresine vermiştir (9 Mart 1101).¹⁹ Dolayısıyla bundan sonraki süreçte bölgenin yönetimi Hugue de St. Omer tarafından üstlenilmiş ve çok geçmeden burada meşhur Toron Kalesi'nin inşası gerçekleşmiştir.

Kuzey Celile'de tesis edilen ilk büyük kale olarak tanımlanan Toron Kalesi'nin inşası sebebi, XII. yüzyıl Haçlı tarih yazarı Willermus Tyrensis'in kaydına göre, Haçlıların Sûr şehri üzerindeki emelleriyle alakalıydı.²⁰ Nitekim, Hugue de St. Omer, Kral I. Baudouin'in bölgede genişleme politikasının bir gereği olarak Taberiye üzerinden Müslümanların elinde bulunan arazilere taarruzlar gerçekleştirip saldırılarını bilhassa Fâtımî Devleti'nin (909-1171) önemli donanma üslerinden biri olan Sûr şehri ve civarında yoğunlaştırmıştı. Aslında Haçlıların esas hedefi burayı ele geçirmektir. Ancak; kentin son derece muhkem oluşu sebebiyle kara ve deniz cihetinden yaklaşmak oldukça zordu. Kaldı ki, Kudüs Haçlı Krallığı o an için kâfi derece kara ve deniz kuvvetinden de mahrumdu. Bu sebeple Hugue de St. Omer, Sûr'a gizli den küçük çaplı saldırılar düzenlemekle yetiniyordu. Fakat hücumlar esnasında bölgede sınımlanacak bir

-
- 13 Filistin'in kuzeydoğusunda bulunan kadim bir kenttir. Bkz. Cengiz Tomar, "Taberiye", *DİA*, c. XXXIX, 323-324.
- 14 Filistin'in eski yerleşim birimlerinden biridir. Beysân hakkında bkz. Strange, *Palestine Under the Moslems*, 410-411.
- 15 Radulfus Cadomensis, *The Gesta Tancredi A History of the Normans on the First Crusade*, çev. Bernard-David Bachrach, (Hampshire, 2005), 155-156; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea By William Archbishop of Tyre*, çev. E. A. Babcock ve A. C. Krey, (New York, 1943), 398-399; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara, 2019), I: 235.
- 16 Hayfa, Filistin'in kuzeyinde, Akkâ'nın 15 km. güneyinde bulunan küçük bir kıyı şehridir. Bkz. Fr. Buhl, "Hayfâ", *EP*, c. III, 324-326; Mustafa L. Bilge, "Hayfa", *DİA*, c. XVII, 41.
- 17 Hayfa'nın Haçlılar tarafından zaptı için bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri*, I:244-245; Elif Ünal, *Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 44-47.
- 18 Birinci Haçlı Seferi için doğuya gelen Hugh of Fauquembergues 1101-1106 arasında Taberiye Lordu idi. Tafsilat için bkz. Alan V. Murray, "Fauquembergues", *The Crusades: An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, (Oxford, 2006), II: 609.
- 19 Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi: Kutsal Toprakları Kurtarmak*, çev. İlcan Bihter Barlas, (İstanbul, 2009), 133-134; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*, çev. Susan B. Edgington, (Oxford, 2007), 553; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, I: 428. Krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, I: 252; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, (İstanbul, 1997), 90; H. Pirie-Gordon, "The Reigning Princes of Galilee", *The English Historical Review* 27 (1912), 445-461. Antakya Prinkepsliği hakkında bkz. Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, (Ankara, 2018). Antakya Prinkepsi Bohemund'un Dânişmendlilerin eline esir düşmesi hakkında ayrıca bkz. Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1086-1178) Orta Anadolu'nun Fâtihleri*, (İstanbul, 2017), 62 vd.
- 20 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, I: 469; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 78-79.

mevziinin olmayışı Haçlı kuvvetlerini zor durumda bırakmakta, pek çok zayıta yol açmaktaydı. Dolayısıyla bölgeyi kontrol etmeyi kolaylaştırmak ve yağma akınları esnasında askerlerine güvenli bir mevki sağlamak isteyen Hugue de St. Omer, Tibnîn'e bir kale inşa etmek için çalışmalara başladı. 1105 yılı sonbaharında,²¹ Sûr, Banyas,²² Dımaşk yolu üzerindeki dağlık bölgede, Sûr şehrinin yaklaşık 18 km. güneydoğusunda tesis edilen bu kaleye çok yüksek, sarp bir dağın tepesinde yer aldığı için “Toron” adı verildi.²³

Kabaca dairesel plânlı, yanlarında kuleleri bulunan, şekli yerleştiği tepeye uygun bir şekilde tasarlanan ve Mathias Piana'nın ifadesiyle Haçlıların o devirde tesis ettiği en büyük donjona (başkule) sahip olan Toron Kalesi aynı dönemde daha doğuda bina edilen Hunin Kalesi'yle (Chastel Neuf)²⁴ birlikte Dımaşk'tan Sûr'a giden ana yolu kapatmaya imkân tanıyan, stratejik bakımdan oldukça önemli bir mevkide yer almaktaydı. Toron Kalesi vasıtasıyla Levant'ın kuzeyi ile Dımaşk'tan Sûr'a kadar uzanan kıyı kentlerinin arasındaki önemli güzergâhta denetim sağlayan Haçlılar, Cebeliâmil, Golan Tepeleri, Vâdi't-Teym'in kıyı ve dağ kasabalarını kontrol ve gözetleme fırsatına kavuşurlarken diğer yandan Ürdün yolu ve Hebron'un²⁵ güneyinden geçen Müslüman ticaret kervanlarını da tehdit edebilecek bir konuma ulaşmışlardı.²⁶ Kale, Sûr-Dımaşk ve Banyas arasındaki yola baktığı için iç şehirlerde Sûr ile Müslümanlar arasındaki

-
- 21 Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 78-79. Kalenin inşa tarihine dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Willermus, (*A History of Deeds*, I: 469) kalenin yapımını 1107 yılına tarihlendirirken, Denys Pringle (*The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus*, Cambridge: Cambridge University, 1998, II: 367) inşanın 1106 senesinde gerçekleşmiş olabileceğini belirtmiştir. Mathias Piana ise (“The Crusader Castle of Toron”, 185.) 1105 yılının sonlarında veyahut 1106'nın başlarında kalenin kurulmuş olabileceği görüşündedir. Ayrıca Ortaçağ yapı evrelerinin tam bir kronolojisinin oluşturulmasının mümkün olmayacağını belirten Piana, kalede yaptığı tahkikat sonucunda ulaştığı bulgulardan hareketle kalenin ana inşa aşamasının 1120'li yılların sonunda tamamlanmış olabileceğini ifade etmektedir. Hadiselerin seyri dikkate alındığında Dr. Piana'nın kaydı makul görünmektedir. Krş. Chauvet, *Conférence sur la Palestine et la Syrie*, 14; Sheir, “The Military Role”, 3; Edward Robinson ve Eli Smith, *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea: A Journal of Travels in the Year 1838*, (New York, 1841), 377.
- 22 Belinas veya Paneas olarak da bilinen Banyas, Suriye'de Dımaşk ve Sûr arasındaki yol üzerinde yer almaktadır. Bkz. Alan V. Murray, “Banyas”, *The Crusades: An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, (Oxford, 2006), I: 151.
- 23 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, I:469; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 78-79; Ronnie Ellenblum, *Crusader Castles and Modern Histories*, (New York, 2007), 135.
- 24 Kuzey Celile'de, Sûr-Dımaşk yolu üzerinde yer alan bu kale Tibnîn'in doğusunda bulunmakla beraber Banyas'a Tibnîn'den daha yakındır. Kale hakkında bkz. Denys Pringle “Chastel Neuf”, *The Crusades: An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, (Oxford, 2006), I: 241-242.
- 25 Kudüs'ün güneybatısında yer alan Hebron, Filistin'in antik ve meşhur şehirlerindedir. Hz. İbrahim ve âilesinin kabirleri burada yer almaktadır. Bkz. Mustafa L. Bilge, “Halîl”, *DİA*, c. XV, 305-307.
- 26 Sheir, *The Fief of Tibnîn*, 32-33; Piana, “The Crusader Castle of Toron”, 182. Kalenin topoğrafyası, mimari özellikleri ve arkeolojik çalışmalar neticesinde elde edilen bulgularla ilgili tafsilat için ayrıca bkz. Claude R. Conder ve Horatio H. Kitchener, *The Survey of Western Palestine Memoirs of the Topography, Orography, Hydrography, and Archaeology*, ed. E. H. Palmer ve Walter Besant, (London, 1881), I: 133-134; Hans H. Curvers-Barbara Stuart, “Qal'at Tibnîn: Archaeology for a Future Conservation Plan”, *Archaeology & History in Lebanon* 20, (2004), 9-20; Mathias Piana ve Hans H. Curvers, “The Castle of Toron (Qal'at Tibnîn) in South Lebanon: Preliminary Results of the 2000/2003 Campaigns”, *Bulletin d'Archéologie et d'Architecture Libanaises* 8, (Beyrut, 2005), 333-356; Mathias Piana, “Die Burg Toron (Qal'at Tibnîn)”, in *Burgen und Städte der Kreuzzugszeit*, ed. Mathias Piana, (*Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte* 65), (Petersberg, 2008), 396-407.

ticarî hareketi denetlemek de mümkün olmaktadır.²⁷ Öte yandan geniş su olanaklarına ve tarımsal açıdan da oldukça verimli topraklara sahip bir sahanın etrafında tesis edildiğinden Toron Kalesi Haçlıların ekonomik kalkınma faaliyetleri için de ehemmiyet kesbetmekteydi. Nitekim Willermus Tyrensis, Toron'u tasvir ederken “*Sağlıklı havası ve nefis iklimi ile şöhret bulmuş bu yer, deniz ile Lübnan dağları arasında Asher Kabilesi'nin bulunduğu yerededir ve Sûr ile Banyas şehirlerine de hemen hemen eşit uzaklıktadır. Toprak çok bereketlidir. Ağaç ve bağ yetiştirmek için son derece elverişlidir. Ayrıca iyi çiftçilik ile bol ürün verir*” diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.²⁸

Kalenin kuruluş yeri ve ihtiva ettiği bu öneme atıfta bulunan Ortadoğu uzmanı Dr. Michael, bir kısım araştırmacıların kalenin temel kuruluş maksadının yalnızca Sûr'a karşı bir savunma ve hücum üssü oluşturmak şeklindeki görüşlerinin aksine, aslında Toron Kalesi'nin yalnızca müdafaa ve hücum üssü olarak tasarlanmayıp aynı zamanda çevresinde yerleşimin gelişeceği, askerî-sivil-idarî çok fonksiyonlu yapıyı ifa etmeye imkân tanıyan bir merkez olarak önceden plânlanarak tesis edildiğini ve Haçlıların bu vesileyle Cebeliâmil'in merkezini Kadis'ten Tibnîn'e devrettiklerini kaydetmiştir.²⁹ Toron Kalesi'nin gerek stratejik gerekse iktisadî bakımdan sahip olduğu mühim konum göz önünde bulundurulduğunda bu ifadeler isabetli görünmektedir. Dolayısıyla Hristiyan güçlerin Toron Kalesi'nin inşasıyla beraber Taberiye ile Sûr arasında idarî, iktisadî ve askerî bakımından yeni bir merkez meydana getirmeyi amaç edindiklerini söylemek mümkündür. Tibnîn, bu bakımdan Frankların yerleşim için Filistin'in yalnızca kentsel merkezlerini değil aynı zamanda kırsal bölgelerini de tercih ettiklerini gösterdiğinden Haçlıların Doğu Akdeniz'deki kırsal yerleşim merkezlerine güzel bir örnektir.

2. Sûr Valisinin Toron Kalesi'ne Taarruzu

Toron Kalesi'nin inşasıyla birlikte Dımaşk'tan Kudüs Haçlı Krallığı'nın kalbine giden stratejik güzergâhta kontrol sâhibi olarak bir yandan Sûr ile Celile'nin kuzeyindeki bölgeleri baskı ve murakabe altında tutarken, diğer yandan Dımaşk Atabegliği'nin (1104-1154) ekonomik faaliyetlerinin gerçekleştiği önemli yolları da teftiş etme imkânına kavuşan Haçlıların elde ettikleri bu stratejik üstünlük ve Celile ile Sûr'daki tehditkâr faaliyetleri hem Dımaşk Atabegliği hem de Sûr'a hâkim olan Şiî Fâtımîleri oldukça rahatsız etmiştir.³⁰ İslâm tarih yazarı İbnü'l-Kalânisi'nin (ö.1160) kaydına göre; Franklara gözdağı vermek isteyen Sûr Valisi İzzülmülk,

27 Jaroslav Folda, *Crusader Art in the Holy Land, From the Third Crusade to the Fall of Acre*, (Cambridge 2005), 193; G. Adam Smith, *Jerusalem: The Topography, Economics and History from the Earliest Times to AD 70*, (London, 1907), I:342; Sheir, *The Fief of Tibnîn*, 32-34; Sheir, “The Military Role”, 3.

28 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, I: 469. Ayrıca bk. Le Strange, *Palestine Under the Moslems*, 75-76; Sheir, *The Fief of Tibnîn*, 32-33;

29 Ehrlich, “The Frankish Impact”, 49-50; krş. R. C. Smail, *Crusading Warfare, 1197-1193*, (Cambridge, 1995), 211; a. mlf., “Crusaders' castles in the twelfth century”, *Cambridge Historical Journal* 10/2 (1951), 141-143; Ellenblum, *Crusader Castles*, 112; Pringle, *The Churches of the Crusader Kingdom*, 167.

30 Pringle, *The Churches*, 367.

1107 yılında Dımaşk Atabegi Tuğtekin'in (1104-1128) Haçlılarla mücadele etmek için Sevâd'a³¹ doğru ilerleyişini fırsat bilerek Toron Kalesi'ne hücum etmek maksadıyla harekete geçmiştir. Kısa süre içerisinde bölgeye ulaşan Fâtımî kuvvetleri bir yandan Tibnîn'in dış mahallerine (banliyö) hücumda bulunurken, diğer yandan kaleyi tahrip ederek içinde bulunanları kılıçtan geçirmiş ve ganimet için ne varsa yağma etmiştir. Bu gelişmeler kendisine iletilince oldukça hiddetlenen Kral I. Baudouin, derhal kuvvetlerini bir araya getirerek valiye karşı harekete geçse de bu esnada Atabeg Tuğtekin'in Taberiye'ye tevcih ettiği ve burada bulunan bir kaleyi ele geçirip içindeki askerleri öldürdüğü haberi Haçlı ordugâhına ulaştığından I. Baudouin, İzzülmülk ile uğraşmak yerine kuvvetlerini Tuğtekin'in üzerine sevk etmiştir. Netice olarak her iki tarafın öncü birlikleri arasında küçük çaplı çatışmalar meydana gelmiş; kısa bir süre sonra Haçlıların Taberiye'ye çekildiğini gören Tuğtekin, askerlerine Dımaşk'a dönme emri vermiştir.³²

Kaynaklarda net bir açıklama bulunmadığından kalenin hücum esnasında ne ölçüde zarara uğradığı ve devamında Tibnîn'de neler yaşandığının tespiti güçleşmektedir. Bununla beraber, Müslümanların henüz kuruluşundan kısa bir süre sonra kaleye yönelik bu taarruzları, Toron Kalesi'nin ehemmiyetini gösterir niteliktedir.³³

3. Toron Lordluğu'nun Kuruluşu ve I. Onfroi de Toron Dönemi

Modern Batılı araştırmacılar tarafından, yaklaşık 1106 yılına kadar Galilaea Prinkepsliği'ne bağlı olarak varlığını sürdüren Tibnîn'in Hugue de St. Omer'in ölümünün³⁴ ardından lordluk³⁵ merkezine dönüştürüldüğü ifade edilmektedir. Ancak devrin ana kaynaklarında lordluğun teşekkül tarihi zikredilmediğinden, bu durumun Hugue de St. Omer'in ölümünün hemen

31 İslâm tarihinde Aşağı Irak bölgesi, Arapça "siyah" manasına gelen sevâd ismiyle anılmıştır. Tarıma elverişli verimli toprakları ifade etmek için de bu ad kullanılmıştır. Bkz. Mustafa Demirci, "Sevâd", *DİA*, c. XXXVI, 576-578.

32 İbnü'l-Kalânîsi, *Zeylü Târihi Dımaşk*, haz. H. F. Amedroz, (Beyrut, 1908), 151; İngilizce çev. H. A. R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, (London, 1932), 74-75; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü 'z-zamân fi târihi 'l-a'yân*, *RHC. Or.*, (Paris, 1884), III: 530; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 96; Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği: Tog-Teginliler*, (İstanbul, 1985), 32.

33 İbnü'l-Kalânîsi'nin Sûr valisinin hücumuna yönelik verdiği bilgileri değerlendiren Michael Ehrlich ("The Frankish Impact", 49-50). Müslümanların Tibnîn'in dış mahallerine hücumda bulunduğu dair kayıttan hareketle, Tibnîn'de banliyö, bir köy ve bir de kale olmak üzere üç ayrı yerleşim yeri olduğunu ifade etmiştir. Müellife göre Sûr valisi ile kuvvetlerinin Tibnîn'in varoşlarına hücumda bulunup kalenin içinde bulunanları kılıçtan geçirmiş olması da banliyö ile kalede yaşayan nüfusun Hristiyanlardan oluştuğuna işaret etmektedir.

34 Hugue de St. Omer'in ölümü bazı kaynaklarda 1105-1106, bazılarında ise 1107 yılına tarihlendirilmektedir. Bkz. Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 725; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 171; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, I: 469-470; krş. Murray. "Hugh of Fauquembergues", 609.

35 Haçlı devletlerinin yöneticileri işgal ettikleri kent ve toprakları asalet sınıfının ileri gelen mensuplarına iktâ etmişlerdir. Lâtin Doğu'daki feodal sistemde bu mevkiiler lordluk, senyörlük, baronluk olarak adlandırılırken, kendilerine iktâ (fief/fiefdom) tahsis edilmiş olan asalet sınıfı mensupları baron, lord, kont, senyör, prinkeps unvanlarıyla anılmışlardır. Bkz. Ebru Altan, "Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History* 71 (2020), 78; Kudüs Haçlı Krallığı'nda feodal sistem hakkında ayrıca bkz. J. Riley-Smith, *The Feudal Nobility and The Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, (London, 1974), 3-20; Işın Demirkent, "Kudüs Krallığı'nda Devlet İdaresi", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, (İstanbul, 2007), 249-259.

ardından mı yoksa daha sonraki süreçte mi gerçekleşmiş olduğu kesin olarak bilinmemektedir.³⁶ Öte yandan, Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin'in Tibnîn'i Galilaea Prinkepsliği'nden ayırarak bölgede prinkepsliğin nüfuzunun artmasına mâni olmak ve Tibnîn'in sağladığı stratejik üstünlüğü krallığın çıkarları için kullanmak istediği anlaşılmaktadır.³⁷

Lordluğun kuruluş tarihinin yanı sıra Tibnîn'in ilk lordu olarak görev yapan ismine ve ilk kez 1115 tarihli bir *charter*'da (yasa, tüzük)³⁸ rastlanılan Onfroi de Toron'un soyu ile yaşamı hakkında da kâfi derecede malumata rastlamak mümkün olmamıştır. Yalnızca, Fransız Oryantalist Emmanuel Guillaume Rey, yaptığı tahkikat neticesinde “*Humfroy De Montcayeux*” ve “*Humfroy fils de Raoul*” adlı iki Haçlı şövalyesi tespit edebilmiş ve I. Onfroi de Toron'un bunlardan biri olabileceği şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.³⁹

Tibnîn, Dımaşk, Banyas ve Sûr arasındaki stratejik yolların kontrolünde mühim bir role sahip olduğundan I. Onfroi de Toron döneminde bölgenin ana gündemini Sûr'da ve Celile'de yaşanan Müslüman-Haçlı çatışmalarının teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bu süreçte Franklar, Tibnîn üzerinden Sûr'a saldırılarını yinelerken, Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin de kente iki başarısız kuşatma harekâtı⁴⁰ gerçekleştirmiştir. Bunlardan, Kasım 1111-Nisan 1112 tarihleri arasında vuku bulan ve yaklaşık 4,5 ay boyunca devam eden ikinci Sûr muhasarasında Atabeg Tuğtekin de Sûr halkına destek vermiş ve gerek onun muaveneti gerekse Sûr halkının güçlü mukavemeti sayesinde Haçlılar kentten çekilmeye mecbur kalmışlardır.⁴¹

Dönemin kaynakları ismini doğrudan zikretmeseler dahi bulunduğu konum gereği Tibnîn'in Sûr kuşatmasından etkilenmiş olması makul görünmektedir. Nitekim muhasarayı tafsilatlı

36 Bu husustaki değerlendirmeler için bkz. E. G. Rey, *Les familles d'outre-mer*, (Paris, 1866), 486; David Odalric De Caixal i Mata, *Historia Militar de las Cruzadas en Tierra Santa*, (e-kitap 2011) 34, not 34, Erişim 6.07.2022,

https://books.google.com.tr/books/about/Historia_Militar_de_las_Cruzadas_en_Tier.html?id=8LsQAwAAQBAJ&redir_esc=y; Piana, “The Crusader Castle of Toron”, 174; Pringle, *The Churches of the Crusader Kingdom*, 367; Sheir, “The Military Role”, 5; Grabois, “Galilee”, 495.

37 Pringle, *The Churches of the Crusader Kingdom*, 367.

38 Bahsi geçen charter için bkz. Erişim 03.05.2022, http://fmg.ac/Projects/MedLands/JERUSALEM%20NOBILITY.htm#_Toc483809677

39 Rey, *Les familles d'outre-mer*, 468.

40 Haçlıların Sûr'a gerçekleştirdikleri ilk kuşatmadan Haçlı kaynakları bahsetmemektedir. İslâm kaynaklarının verdiği bilgiye göre; Kral I. Baudouin ordusuyla birlikte Sûr önlerine gelerek ordugâh kurmuş ve kentin yakınlarında Tellu'l-Ma'sûka adı verilen mevkiye kale inşa edilmesini emredip bir ay boyunca şehri muhasara etmiştir. Fakat, o esnada Sûr'un valiliğini icra etmekte olan Sa'dülmülk Gümüştekin, krala 7.000 dinar vererek kuşatmayı kaldırmasını sağlamıştır. Tafsilat için bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 159; İngilizce çev. Gibb, 108 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul, 1987), X: 365; Serkan Özer, *Fâtûmî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2015), 109.

41 Sûr'a yönelik ikinci kuşatma hakkında bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 178 vd.; İngilizce çev. Gibb, 119 vd.; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 829 vd.; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 184; Anna Komnena, *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, (İstanbul, 1996), 446-447; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, I: 491-492; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X: 390-392; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*, nşr. Necîb Mustafa Fevvâz ve Hikmet Kaşlı Fevvâz, (Beyrut, 2004), XXVIII: 173-174; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 77-78; Aydın Çelik, *Fâtûmîler Devleti Tarihi (909-1171)*, (Ankara, 2018), 409; Murat Öztürk, “Fâtûmîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti”, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 145; Özer, “Fâtûmî-Haçlı”, 109-113; Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”, *Belleten LXXXIII/297* (2019), 442-443.

bir şekilde nakleden İbnü'l-Kalânîsî, Atabeg Tuğtekin'in Sûr halkına yardım edebilmek için Banyas'ta ordugâh kurup birliklerini buradan Frankların yaşadığı topraklara hücum için gönderdiğini, Sûr'a destek amacıyla Tibnîn'in de bağlı bulunduğu Cebeliâmîle'den piyadeler geldiğini kaydederken⁴² Ortaçağ'ın güvenilir İslâm müelliflerinden İbnü'l-Esîr (ö. 1233) benzer şekilde Tuğtekin'in bölgede Haçlıların elinde bulunan şehir ve kasabalara karşı hücumla geçtiğini belirtmektedir.⁴³ Bu bilgi Tibnîn'in de kuşatma esnasında Müslüman hücumlarının hedefi hâline gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Aynı zamanda muhasaraya destek için Cebeliâmîle'den piyadelerin gelmiş olması Haçlıların henüz bölgede tam bir kontrol sağlayamadıklarına işaret etmesi bakımından da dikkat çekmektedir.

Sûr muhasarasını değerlendiren M. Sheir de Atabeg Tuğtekin'in kuvvetlerini Tibnîn ve Kuzey Celile'deki diğer bölgelere baskın için gönderdiğini, Dımaşk Atabegliği'nin Tibnîn ile Sûr arasındaki dağlık bölgeden Kral I. Baudouin ve birliklerine taarruz ettiğini nakletmekle beraber, Tuğtekin'in kuşatmadaki stratejisinin Tibnîn dahil olmak üzere Celile'nin kuzeyindeki Haçlı kalelerine baskı yapmak olduğunu, böylece bölgedeki Lâtin genişlemesini uzun süre kesintiye uğratmayı başardığını ifade etmiştir.⁴⁴

Araştırmacılara göre, mezkûr devrede Tibnîn'i etkileyen muharebelere biri de Musul Emîri Mevdûd (ö. 1113) ve Atabeg Tuğtekin'in 1113 Taberiye Seferi'dir. Bu dönemde Haçlılar bölgeden Dımaşk'a bağlı arazilere olan taarruzlarına sürat kazandırarak saldırılarını bilhassa Dımaşk Atabegliği'ne bağlı el-Besâniyye üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Bu husus Dımaşk'a ulaşan ticarî yolların güvenliğini tehlikeye attığı gibi şehre erzak tedariki durduğu için fiyatlar da oldukça yükselmişti. Kötü gidişata engel olmak isteyen Atabeg Tuğtekin, Mevdûd ile Halep Selçuklu Meliki Rıdvân b. Tutuş'tan (ö. 1113) yardım istedi. Bu çağrıyı yanıtsız bırakmayan Mevdûd, beraberindeki emîrlerle Suriye'ye doğru yola çıktı. İbnü'l-Kalânîsî'nin kaydına göre; Musul Emîri'nin takviye kuvvetlerle bölgeye ilerlediği haberini alan Kral I. Baudouin telaşa kapılarak Tell-Bâşir Kontu ve Galilaea Hâkimi Joscelin'e müracaat etti. İkili arasında gerçekleşen istişareler sonucunda Tuğtekin'in Mevdûd ile birleşmesine mâni olmak için

42 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 178; İngilizce çev. Gibb, 120; Sheir, ("The Military Role", 5-6) Tibnîn, Cebeliâmîl'de yer aldığı için İbnü'l-Kalânîsî'nin ifade ettiği Cebeliâmîl'den gelen piyadelerin bir kısmının Tibnîn halkına mensup olabileceğine dair bir görüş belirtmiştir. Zira o esnada kent Haçlı hâkimiyetinde bulunsaydı, bölgenin nüfusunun büyük bir kesiminin Müslümanlardan müteşekkil olduğunu kaydetmiştir.

43 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X: 391.

44 Sheir ("The Military Role", 5-6.) bundan sonraki süreçte Tibnîn'in Müslümanlar ile Haçlılar arasında bir çatışma noktası olarak kaldığını belirtirken, akabinde Kral I. Baudouin'in Tibnîn ile Sûr civarındaki Müslümanlara karşı askerî faaliyetlerinin yeniden başladığını, Dımaşk, Tibnîn ve Sûr arasındaki ticarî yolların kontrolünü ele geçirdiğini zikretmektedir.

atabeg ile bir barış anlaşması⁴⁵ yapma kararı alındıysa da Atabeg Tuğtekin bu teklifi kabul etmedi ve Türk kuvvetleriyle birleşerek Kudüs Haçlı Krallığı'nın üzerine yürüme kararı verildi. Önce Kadas'a⁴⁶ gelen Türk kuvvetleri oradan Aynül-Carr⁴⁷ ve Vâdi't-Teym yoluyla Banyas'a yönelerek buradan güneye ilerleyip Hristiyan güçlere karşı Taberiye yakınlarında büyük bir mücadeleye girişti.⁴⁸ Vuku bulan muharebenin neticesinde Haçlılar büyük bir hezimete uğratılırken, R. Ellenblum'a göre bu esnada Müslümanların hücumlarından Tibnîn de nasibini almıştı. Müslüman kuvvetlerin Tibnîn ile Taberiye'yi kuşatmaya başlayarak Celîle ve Sâmiriye'yi⁴⁹ tahrip ettiklerini belirten yazar, Haçlı birliklerinin yaklaşması üzerine kuşatmaya son verildiğini; ancak baskının Sâmiriye'de devam ettiğini kaydetmektedir.⁵⁰

Tibnîn ile ilgili bir sonraki kayıt 1118 yılına tarihlenmektedir. İslâm tarih yazarı İbn Hallikân (ö. 1282) ve İbn Tağrıberdi (ö. 1470) bu sene içerisinde Tibnîn'in Franklar tarafından yeniden işgal edildiğine dair muhtasar bir kayıt düşmüşlerdir. Müellifler konuya dair ayrıntı vermediklerinden Tibnîn'in ne zaman ve ne surette Müslümanlar tarafından geri alındığını ve kalenin bu devredeki akıbetinin ne olduğunu tespit edebilmek mümkün görünmese de bölgede cereyan eden Müslüman-Haçlı harplerinin Tibnîn'deki vaziyeti istikrarsızlaştırdığı ve muhtemelen bu çatışmalardan birinde Haçlıların buradaki hâkimiyetlerini kaybetmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu kayıt aynı zamanda, Haçlıların Toron Kalesi'ni inşa etmelerine rağmen Tibnîn'in tamamına egemenliklerini hâkim kılamadıklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁵¹

45 Yapılması planlanan anlaşmanın şartları İbnü'l-Kalânîsi (Zeyl, 184) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: el-Hâbis Kalesi ile es-Sevâd'ın yarısı Kudüs Haçlı Krallığı'nın olacak ve karşılığında Cebelîamil ve (...) civarındaki Semânin Kalesi Müslümanlara verilecekti. Ayrıca Kral I. Baudouin Dımaşk nahiyelerine, Tuğtekin ise Haçlıların hâkim olduğu arazilere saldırmaktan vazgeçecekti. Metnin bir kısmında boşluk olduğu için burada zikredilen kale hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Sheir'e göre ("The Military Role", 6-7) bahsedilen Semânin, Toron Kalesi'ydi ve burada yaşanan bütün hadiseler aslında Tibnîn'de gerçekleşmişti. Çalışmanın İngilizce tercümesini yapan Gibb (s. 133) bu kalenin Tibnîn Kalesi değil, Cebelîamil ve Tibnîn'in civarında yer alan Semânin Kalesi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bkz. René Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, (Paris, 1948), I: 680; Denys Pringle *Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological Gazetteer*, (New York, 1997), İndeks.

46 Suriye'nin üçüncü büyük şehri olarak addedilen Hims (Humus) yakınlarında yer almaktadır. Bkz. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 214.

47 Lübnan'ın Bekaa vilayetinin merkezi olan Zahle'nin güneyinde yer almaktadır. Bkz. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 212.

48 1113 yılında gerçekleşen Taberiye Seferi hakkında bkz. Albertus Aqueusis, *Historia Ierosolimitana*, 837 vd.; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 185-187; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara, 2000), 250-251; İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl*, 184 vd.; İngilizce çev. Gibb, 133 vd.; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, I:493 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X: 395-396; Ebü'l-Ferec, *Abü'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara, 1987), II: 352. Krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 104; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 47 vd.; Sevtap Gölgesiz Karaca, "*Kudüs Haçlı Krallığı (1099-1187)*", (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2012), 146 vd.; Işın Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *DİA*, c. XXIX, 428-429.

49 Kuzeyde Celîle, güneyde Yahudiye, doğuda Ürdün Nehri, batıda ise Akdeniz'le çevrili olan eski Filistin'in merkezî bölgesi bu isimle anılmıştır. Bkz. "Samaria", erişim 05.05.2022 <https://www.britannica.com/place/Samaria-historical-region-Palestine>.

50 Ellenblum, *Crusader Castles*, 152-153; Sheir, "Military Role", 6-7.

51 İbn Hallikân, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, çev. William Mac Guckinde Slane, (Paris, 1868), III: 456; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire*, *RHC. Or.*, (Paris, 1884), III: 487-488.

Haçlıların Tibnîn’de tam bir kontrol sağlamalarının 1120’li yıllarda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, Willermus Tyrensis Sûr’un ele geçirilmesi⁵² hadisesini anlatırken: “...şehir alınmadan ve hatta kuşatılmadan çok önce, Sûr piskoposluk bölgesinin büyük bir kısmı zaten Hristiyanların eline geçmişti. Şehrin yakınındaki tüm tepelik ülke, neredeyse Lübnan’a kadar uzanıyordu. Hem kaleler hem de tarlalar, dağlarda yaşayan çok güçlü bir asilzade tarafından barışçıl bir şekilde tutuldu. Toronlu Humphrey, o zamandan beri kraliyet memuru olan genç Humphrey’in babası, Sûr’dan dördüncü veya beşinci kilometre taşına kadar tüm toprakları tartışmasız olarak elinde tutuyordu”⁵³ diyerek bu hususa dikkat çekmekte ve Haçlıların Tibnîn ve çevresindeki hâkimiyetlerini sağlamıştırdığına atıfta bulunmaktadır.

I. Onfroi de Toron döneminde Tibnîn Kalesi’nin Haçlılara sağlamış olduğu en büyük katkılardan biri Sûr şehrinin ele geçirilmesi hadisesidir. Kentin zaptını anlatırken “Aynı dağlarda hem müsait konumda hem de kuvvetle tahkim edilmiş bir kaleye sahipti ve bu kaleden sık sık Sûrlulara karşı ani saldırılar düzenledi”⁵⁴ şeklinde bir nakilde bulunarak I. Onfroi ile Toron Kalesi’nin rolünü vurgulayan Willermus bölgede aynı zamanda Kraliyet Konnetablı Guillaume de Bures’in ve I. Joscelin de Courtenay’ın de geniş arazilerinin bulunduğunu, Toron Kalesi ile beraber Kral II. Baudouin döneminde (1118-1131) inşa edilen Scandelion Kalesi’nin de Haçlıların Sûr muhasarası esnasındaki durumlarını kolaylaştırdığını ifade etmektedir.

Anlaşılan o ki henüz kuruluşundan itibaren Toron Kalesi vasıtasıyla düzenlenen saldırılarla kenti baskı altında tutan ve Sûr’dan gelecek hücumlara karşı kaleyi bir siper olarak kullanan Haçlılar Tibnîn’in sağladığı stratejik avantajın da etkisiyle, savaşı sayısındaki eksiklik sorununa rağmen, kente yönelik politikalarını etkili bir şekilde yürütebilmiş, nihayetinde son derece önemli ve müstahkem Sûr şehrinin ele geçirmeyi başarabilmişlerdir. Bu husus aynı zamanda Haçlı Seferleri döneminde, muhkem şehirlerin ele geçirilmesinde kalelerin ne denli mühim yapılar olduğunu da gözler önüne sermesi bakımından ehemmiyet kesbetmektedir. Tibnîn Kalesi bu bakımdan Haçlıların erken dönem kalelerine iyi bir örnek teşkil etmektedir.⁵⁵

Haçlıların Sûr üzerinde hâkimiyet tesis etmeleri ve Tibnîn’de artık kesin bir kontrol sağlamaları Franklara hiç şüphesiz büyük bir avantaj kazandırmıştır. Sûr şehrini Dımaşk’ın ana limanı, Tibnîn’i ise Dımaşk’a karadan giden ticarî kapı olarak tavsif eden M. Sheir, Haçlıların bu sayede tesis ettikleri siyasî ve iktisadî üstünlüğün civar mahallerde yaşayan Müslümanlar ile Dımaşk Atabegliği’ni oldukça zor durumda bıraktığını kaydetmiştir. “Dımaşk Atabegliği’nin ticarî yollar üzerindeki tekeli sürdürme ve kervanlarını koruma arzusu, ticarî yollara tepeden

52 Sûr’un Haçlılar tarafından zaptı için ayrıca bkz. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 242-243; Urfalı Mateos, *Vekayi-nâme*, 280; İbnü’l-Kalânisi, *Zeyl*, 211; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 10 vd.; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, X: 490-491; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 139-140; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 59; Çelik, *Fâtımiler*, 413-414; Öztürk, “Fâtımiler’in Deniz Gücü”, 1148 vd.; Özer, “Fâtımî-Haçlı”, 117 vd.; Ebru Altan, “Venedik’in Haçlı Seferi”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, ed. Emine Uyumaz, Muharrem Kesik vd. (İstanbul, 2013), 304-306; Aydın Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”, 444-445; Altan, “Sûr”, 536.

53 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 19-20.

54 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 20.

55 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 20.

bakan ana şehirler olan Tibnîn ve Sûr'da Haçlılar ile çatışmalarının ana sebebidir” diyen yazar, bu veçhile Dımaşk Atabegliği'nin Sûr şehrinin yanı sıra Tibnîn'i de sürekli olarak geri alma arzusu içinde olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Bölgede Haçlı hâkimiyetinin sağlanmasından sonraki süreçte kaynaklar gerek kaleyi gerekse Tibnîn'i hedef alan büyük bir saldırı hareketinden bahsetmeseler de Tibnîn'in bu devrede civar kentlerde meydana gelen harplerden ve bilhassa da kaleye oldukça yakın bir konumda bulunan Banyas'taki siyasî ve askerî gelişmelerden etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim, 1126'da Banyas Kalesi'nin Tuğtekin tarafından Haşhaşilere⁵⁷ verilmesi Tibnîn'i bir müddet Bâtînî tehdidine açık hâle getirirken,⁵⁸ 1129'da Haşhaşilerin Haçlılarla ittifak kurarak Banyas'ı Franklara teslim etmeleri Dımaşk'ı Haçlı saldırılarına maruz bıraktığı gibi, Dımaşk üzerinden Tibnîn'e yapılacak olan hücumların önünü keserek Toron Kalesi'nin emniyetini sağlamış olmalıdır.⁵⁹ Bununla beraber, Haçlıların Banyas'taki hâkimiyetleri kalıcı olmamış, Dımaşk Atabegliği Hâkimi Şemsülmülûk İsmâil (1132-1135) verdiği başarılı mücadeleler neticesinde 1132'de Banyas'ı Haçlılardan geri almıştır. Banyas'ın kaybının ise Tibnîn'in

56 Sheir, “The Military Role”, 8.

57 Nasların zahirî anlamlarını reddeden ve bunların hakiki manalarının yalnızca Tanrı ile ilişki kurduğu iddia edilen masum imam tarafından bilinebileceği görüşünde olan aşırı fırkalar Bâtîniyye, bu fırkalara mensup olanlar ise Bâtînî olarak adlandırılmıştır. Bâtînilik, İnan'da Nizârî-İsmâilî Devleti'nin kurucusu (1090-1124) Hasan Sabbah ile yeni bir kimlik kazanmış ve Ortaçağ'da Suriye'deki Nizârî İsmâilîler, haşiş (esrar) kullanmaya alıştırdıklarıından haşşâşin/haşhaşiler ismiyle anılmışlardır. Bkz. Avni İlhan, “Bâtîniyye”, *DİA*, c. V, 190-194; Abdülkerim Özyayın, “Hasan Sabbâh”, *DİA*, c. XVI, 347-350; Mustafa Öz, “Haşîşîyye”, *DİA*, c. XVI, 418-419.

58 1126 yılının sonlarında Halep'te faaliyetlerini gizlilik içinde yürüten Haşhaşi lideri Behrâm, Halep Emîri Necmeddin İlgazi'den (ö. 1122) aldığı bir tavsiye mektubuyla Dımaşk'a gelip Tuğtekin'den Güney Suriye'de mücadele etmek için bölgede kendisine bir kale verilmesini istemiş ve bunun üzerine Tuğtekin, Behrâm'a Kudüs Haçlı Krallığı'nın sınırında bulunan Banyas Kalesi'ni tevdi etmiştir. Haşhaşiler ise bunun karşılığında, 1126 senesi civarında Haçlıların Havran'a düzenlediği bir saldırıda Tuğtekin'e destek vermişlerdir. Aslında, Tuğtekin'in Bâtînî hareketin kesinlikle tasvip etmediğini belirten İbnü'l-Kalânîsî, (*Zeyl*, 215; İngilizce çev. Gibb, 179-180) onlara bu imtiyazların verilmesinden Vezir el-Mezdeğânîyi sorumlu tutmaktadır. Sheir ise (“The Military Role”, 8.) Haçlıların Sûr ve Tibnîn üzerinden Dımaşk'a ilerlemelerine engel olunması için Banyas Kalesi'nin atabeg tarafından Haşhaşilere bırakıldığını ifade etmektedir. Hadise hakkında bkz. Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bilgiler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevîm, (Ankara, 2006), 60; Anonim *Süryani Vekayinamesi*, çev. Vedîi İlmen, I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, (İstanbul, 2005), 41; Krş. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 79; Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, (İstanbul, 2018), 56-57; Aydın Usta, “Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşîşîler”, *Tarih Dergisi* 44 (2008), 12; Pınar Kaya, “Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtînîlerle Yapılan Mücadeleler”, *Tarih Dergisi* 58 (2013/2), 51-52.

59 Haşhaşiler Banyas'ı ele geçirdikten sonra, bölgedeki güçlerini artırarak Dımaşklılıların aleyhine bir tutum sergilemeye başlamışlardı. Birçok suikasta karıştıkları gibi Haçlılarla da gizli bir ittifak hâlinde olmuşlardı. 1128 senesinde Tuğtekin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Tâcü'l-Mülûk Börî (1128-1132) bu duruma bir son vermek için Haşhaşilerin yardımcısı el-Mezdeğânî'yi öldürdü ve hemen akabinde Dımaşk'ta büyük bir Bâtînî tenkili meydana geldi. Bunun üzerine Banyas'ta daha fazla tutunamayacaklarına kanaat getiren Haşhaşiler, Haçlılara sığınmak zorunda kalarak Banyas'ı onlara teslim ettiler. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 221 vd.; İngilizce çev. Gibb, 187 vd.; Azîmî, *Tarih*, 64; Süryânî Mihael, *Süryani Patrik Mihael'in Vekayinamesi (1042-1195)*, Ankara: TTK'da Yayımlanmamış Nüsha, 1944), 106-107; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X: 518-519 vd.; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 96 vd.; Karakuş, *Haşhaşiler*, 58-59; Usta, “Haşîşîler”, 13; Kaya, “Sultan Sencer”, 52-53; Sheir, “The Military Role”, 8.

güvenliği için tehlike teşkil ettiğini söylemek mümkündür.⁶⁰ Nitekim 1134 yılında Kudüs Haçlı Kralı Foulque (1131-1143) tarafından Havran'a⁶¹ bir saldırı gerçekleştirilmesi üzerine, Dımaşk Hâkimi Şemsü'l-Mülûk İsmâil kuvvetleriyle beraber Akkâ⁶² ve Celile'ye akınlar düzenlediği sırada, birliklerini geçiş güzergâhında bulunan Tibnîn üzerinden yürütmüş görünmektedir; dolayısıyla bu esnada Tibnîn'in de saldırıya maruz kalmış olma ihtimali söz konusudur.⁶³

4. II. Onfroi de Toron Döneminde Tibnîn

Tibnîn ile ilgili bir sonraki kayıt 1137 yılına tarihlenmektedir. Bu devrede Haçlılarla mücadelenin en önemli kahramanlarından biri olan Musul Hâkimi İmâdüddin Zengî'nin⁶⁴ (1127-1146) Montferrand Kalesi'ni⁶⁵ kuşatması⁶⁶ hadisesini anlatan Willermus Tyrensis, muhasara sırasında I. Onfroi'nun oğlu olan II. Onfroi de Toron'dan Tibnîn Lordu olarak bahsetmekte ve kralla beraber kalede bulunduğunu zikretmektedir.⁶⁷ Yazarın kaydı I. Onfroi'nun öldüğünü ve Tibnîn'in idaresini oğlunun üstlendiğini göstermekteyse de gerek I. Onfroi de Toron'un ölümü gerekse oğlunun lordluğu devraldığı tarih hususunda kaynaklarda malumata rastlamak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte I. Onfroi de Toron isminin en son 1128 tarihli bir *charter*'da anılması lordun ölümünün bu tarihten sonra gerçekleşmiş olduğunu düşündürmektedir.⁶⁸

Babasının ölümünden sonra, sınırları geniş bir lordluğu devralan II. Onfroi de Toron, Willermus'un ifadesiyle muharebe deneyimi olmayan genç bir adamdı. Doğum tarihi ve yaşamının erken dönemleri hakkında malumat tespit edebilmek mümkün olmasa da Toron Lorduluğu'nun başına geçtikten sonraki süreçte Kudüs Haçlı yöneticileri ile yakın ilişkiler

60 Banyas'ın Müslümanlar tarafından fethi hakkında bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 236 vd.; çev. Gibb, 216 vd.; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 73-74; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X: 539. Krş. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 101 vd.; Karaca, "Kudüs Haçlı Krallığı", 225-226.

61 Suriye'nin güneyindeki Havran, Doğu'da Cebelidürüz, Batı'da Şeria Vâdisi'yle Kuzey'de Şam ve Güney'de Belka arazisi ile çevrelenen, hudutları kesin bir şekilde tespit edilemeyen geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bkz. Ş. Tufan Buzpinar, "Havran", *DİA*, c. XVI, 539-541.

62 Filistin'in batı kıyısında yer alan kadim bir liman şehirdir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Bıldân*, IV: 143-144; Feridun Emecen, "Akkâ", *DİA*, c. II, 265-267.

63 Sheir, "The Military Role", 9; krş. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 103-104.

64 İmâdüddin Zengî hakkında bkz. Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi*, (Erzurum, 1978); S. Heidemann, "Zangî", *EF*, c. XI, 451-452; Gülay Öğün Bezer, "İmâdüddin Zengî", *DİA*, c. XLIV, 258-261.

65 Montferrand diğer adıyla Ba'rin Kalesi, Trablusşam yakınlarında Refeniye'nin yukarısında yer almaktadır. Bkz. Ellenblum, *Crusader Castles*, 223.

66 Musul Hâkimi İmâdüddin Zengî'nin Trablus Haçlı Kontluğu'na bağlı Montferrand Kalesi'ni ele geçirdiği bu kuşatma hakkında bkz. Azimî, *Tarih*, 74; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 258-259; İngilizce çev. Gibb, 242-243; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 85 vd.; Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, çev. Işın Demirkent, (Ankara, 2001), 15; Süryanî Mihail, *Vekayinâme*, 112; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI: 54-55; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 166-168; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 96.

67 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 87.

68 Rey, *Les familles d'outre-mer*, 468; Sheir, "The Military Role", 9. Bahsi geçen charter için bkz. Erişim 01.06.2022, http://fmg.ac/Projects/MedLands/JERUSALEM%20NOBILITY.htm#_Toc483809677.

kurarak krallığın önemli simalarından biri hâline gelmiş,⁶⁹ bu vesileyle 1152 yılında *konnetabl* (constable)⁷⁰ olarak atanarak bölgede nüfuzunu oldukça artırmıştır.⁷¹

II. Onfroi de Toron devrinde Tibnîn'in Kudüs Haçlı Krallığı'na bağlı önemli bölgesel merkezlerden birini teşkil ettiğini, Toron Lordluğu'nun da oldukça ehemmiyet kazandığını ifade etmek mümkündür. Bu noktada krallığın askerî gücünün giderek artması, Celîle'ye yapılan Müslüman akınlarının sayısının azalması, muharebelerin bilhassa Celîle sınırlarının ötesinde gerçekleşmesi ve II. Onfroi'nun krallıkla tesis ettiği yakın ilişkiler etkili olmuştur.⁷² Dolayısıyla burada yaşayan Haçlılar için barış ve güvenlik safhası başlarken, Tibnîn ve Toron Lordluğu, krallığın güçlerinin kuzeydeki diğer şehirleri müdafaa etmek için harekete geçtiği müstahkem bir üs hâline gelmiştir.⁷³

II. Onfroi'nun hükümdarlığının ilk devrelerinde Toron Lordluğu'nu bilhassa İmâdüddin Zengî'nin oğlu Nüreddin Mahmud Zengî (1146-1174) ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'a (1116-1155) karşı verilen mücadeleler meşgul etmiştir.⁷⁴ Zîra, İkinci Haçlı Seferi'nin (1147-1148) tam bir fiyaskoyle neticelenmesinin ardından bölgedeki kudretini artırarak Haçlıların âdeta korkulu rüyası hâline gelmeye başlayan Nüreddin Mahmud Zengî, 1149'da İnab (İnnib)⁷⁵ yakınlarında Antakya Prinkepliği'nin ordularını imha ederek büyük bir şöhrete kavuşmuş ve sonraki süreçte bölgedeki fetihlerine devam ederek Süveydiye'ye (Samandağ)⁷⁶ kadar ilerlemiştir.⁷⁷ Nüreddin Mahmud, Kudüs Haçlı Krallığı'nın kuzeyinde mücadelelerini

69 Willermus Tyrensis (*A History of Deeds*, II: 185-186) II. Onfroi'nun, 24 Haziran 1148'de Akkâ şehrinde İkinci Haçlı Seferi'nin (1147-1148) hedef ve stratejilerinin belirlendiği toplantıda bulunduğunu kaydetmiştir. Bernard Hamilton (*The Leper King and his Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*, Cambridge, 2000, 33) ve Sheir (*The Fief of Tibnîn*, 46-47) II. Onfroi de Toron'un Kudüs Haçlı Krallığı'nın Yüksek Adalet Divanı üyelerinden biri olduğunu ifade etmişlerdir.

70 Şeref pâyesi bakımından seneşalden sonra ikinci sırada yer alan, ordunun en yüksek kumandanı olarak idare, organizasyon ve savaş zamanlarında yargıdan mesul olan konnetabl aslında Kudüs Haçlı Krallığı'nın en önemli görevlisiydi. Bkz. Altan, "Haçlı Devletlerinde (Outremer)", 78.

71 Hans E. Mayer, "Studies in the History of Queen Melisende", *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972), 95-182. Kudüs Kralı Foulque'un oğlu III. Baudouin ile iyi ilişkiler içerisinde olan II. Onfroi, onun annesi Melisende'ye karşı verdiği hâkimiyet mücadelesini desteklemiştir. III. Baudouin krallık makamına geldiğinde II. Onfroi'yı konnetabl olarak vazifelendirmiştir. Toron Lordu bu görevi sebebiyle Kudüs Haçlı Krallığı'nın neredeyse bütün seferlerine iştirak etmiştir. Çalışma Tibnîn üzerine olduğu için, II. Onfroi'nun katıldığı muharebeler başka bir araştırmayı elzem kılmaktadır. II. Onfroi'nun katıldığı seferler ile Kudüs Haçlı Krallığı'ndaki politik ve askerî rolü için bkz. Sheir (*The Fief of Tibnîn*, 46-50; a. mlf., "The Military Role", 10-18.

72 Ellenblum, *Crusader Castles*, 65.

73 Sheir, "The Military Role", 10. Kudüs Krallığı'nın idarî ve askerî sistemine göre Lâtin Doğu'daki her baronluğun bir dizi asker ve şövalye göndermesi zarurî bir kaide olduğundan Tibnîn şövalyeleri Kudüs Haçlı Krallığı'nın ordusuna askerî bakımdan da katkıda bulunmuştur. Toron Lordluğu'nun krallığa göndermek zorunda olduğu şövalye sayısı Jonathan Riley-Smith'e göre (*The Feudal Nobility*, 110) muhtemelen 15 idi.

74 Sheir, "The Military Role", 10-11. İkinci Haçlı Seferi hakkında geniş bilgi için bkz. Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, (Ankara, 2003).

75 Ma'arratü'n-Nu'mân'ın kuzeybatısında yer almaktadır. Bkz. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 214.

76 Günümüzde Türkiye'nin güneyinde Hatay'a bağlı bir ilçedir. Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, c. III, 228-238.

77 Ebru Altan, "Nur al-Din Mahmud b. Zangi (1146-1174): One of the Prominent Leaders of the Struggle against the Crusaders", *Tarih Dergisi* 59 (2014/1), 60-61; a. mlf., "Haçlılara Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nüreddin Mahmud b. Zengî (1146-1174)", *Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*, ed. Mualla Uydu Yücel-Fatma Aysel Dingil Ilgın, (İstanbul, 2017), 227-228.

sürdürürken Haçlıların içinde bulunduğu bu acziyetten faydalanmak isteyen Sultan I. Mesud ise Artuklular (1102-1409) ve Zengilerle (1127-1233) Kuzey Suriye'deki Haçlıların üzerine sefere çıkıp, kendisine karşı harekete geçen Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin'in (1131-1159) ordusunu geri püskürterek Tell-Bâşir Kalesi'ni⁷⁸ kuşatmıştır (1149).⁷⁹ Willermus Tyrensis, Türklerin bu üç koldan hücum hareketinden tedirgin olan Kudüs Haçlı Kralı III. Baudouin'in (1143-1162) II. Onfroi de Toron'u 66 atlı ile birlikte Azâz'a⁸⁰ (Hazard) göndererek buradaki Türklerin güçlenmesine mâni olmak istediğini belirtir.⁸¹ Müellif ayrıca, Sultan I. Mesud'un 1150 yılında gerçekleştirdiği Tell-Bâşir kuşatmasında da Toron Lordu'nun III. Baudouin'in yanında yer aldığını kaydetmiştir.⁸²

II. Onfroi döneminde Toron Lordluğu'nun sınırlarının Banyas'ı da içine alacak şekilde genişlediği nakledilmektedir. II. Onfroi'nın Banyas Lordu Reiner de Brus'un kızıyla bir izdivaç gerçekleştirerek kenti vâris sıfatıyla desteklemesi bu durumun oluşmasına tesir etmiştir.⁸³ Dolayısıyla bu devrede Tibnîn'in bölgedeki tahıl ambarlarından biri olan Banyas'ın Müslümanlara karşı savunulmasında önemli bir vazife üstlendiği ifade edilebilir.⁸⁴ Zira, kaynaklar 1157 yılında Banyas'ta Nüreddin Mahmud Zengî ile II. Onfroi de Toron'un bir muharebesinden söz etmektedir. Rivayetlere göre; 1157 yılında Haçlı kuvvetleri daha önce Nüreddin Mahmud ile yapılan bir anlaşmayı ihlal ederek Banyas çevresinde sürülerini otlatmaya gelen Türkmen grubuna baskın düzenlenmiş ve yüklü miktarda ganimet edinip çoğu kişiyi esir almışlardı. Durumdan oldukça rahatsız olan Nüreddin derhal Banyas'ı muhasara etmek üzere harekete

78 Gaziantep'in Oğuzeli ilçesinde yer almaktadır. Bkz. Guy Le Strange, *Palestine*, 542; Claude Cahen, *La Syrie Du Nord A L'Époque Des Croisades Et la Principauté Franque D'Antioche*, (Paris, 1940), 116 vd.; İşin Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, (İstanbul, 1974), I: 13 ve not 56; E. Honigmann, "Tel-Bâşir", *IA*, c. II, 819-820.

79 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 199-200; Süryânî Mihail, *Vekayinâme*, 158-159. Krş. Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, (Ankara, 2003), 107-108.

80 Halep'in kuzeybatısında bulunmaktadır. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 212.

81 Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, 301; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 200; Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, 159. Krş. Kesik, *Sultan I. Mesud*, 107-108.

82 Bu hadise hakkında bkz. Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, 303-304; İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl*, 310; İngilizce çev. Gibb, 300-301; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 207-208; Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, 159; Krş. Kesik, *Sultan I. Mesud*, 109; Sheir, "The Military Role", 10.

83 Yukarıda bahsedildiği gibi Haçlılar Doğu'ya geldiğinde Dımaşk Atabegliği'nin hâkimiyetinde bulunan Banyas, Kral II. Baudouin tarafından 1129'da ele geçirilmiş, 1132 yılında ise Dımaşklılar tarafından geri alınmıştır. 1140 senesine geldiğinde Dımaşk Atabegliği'nin Veziri Muineddin Üner ile anlaşarak Banyas'a hâkim olan Kral Foulque, kenti Reiner Brus adlı Haçlı asilzâdesine tevdi etmiştir. Banyas'ın Haçlıların eline geçişi hakkında bkz. İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl*, 271-272; İngilizce çev. Gibb, 259-261; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 105-106; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI: 72 vd.; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 187; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 128-129.

84 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 256; Sheir, "The Military Role", 12; Alan V. Murray, "Banyas", I: 152; Bahsi geçen charter hakkında bkz. Erişim 02.06.2022, <http://fmg.ac/Projects/MedLands/JERUSALEM%20NOBILITY.htm#Toc483809677>

geçerken, II. Onfroi de Toron da Tibnîn'den takviye kuvvet olarak bölgeye intikal etmiştir.⁸⁵ Kısa süre içerisinde Banyas'ın aşağı kısımlarının Müslümanlar tarafından ele geçirildiğini, iç kalenin ise II. Onfroi de Toron kumandasında savunulduğunu kaydeden Willermus Tyrensis: “Şayet, mirasları söz konusu olduğu için konnetabl ve mükemmel oğlu, kuvvetlerini yarışircasına sarf etmeyip, diğerlerini de savunma için teşvik etmeselerdi, bunlar eşit olmayan düşman kuvvetlerine karşı çok pahalıya mal olan savunmayı şüphesiz bırakırlardı” demektedir.⁸⁶

Kuşatmanın ilerleyen safhalarında Haçlılar, Nüreddin Mahmud'un mütemediyen gerçekleştirdiği hücumlardan perişan hâle gelip çok sayıda kayıp verdiler. Hatta İbnü'l-Kalânîsî'nin kaydına göre; o esnada kalede kuşatılan II. Onfroi ve birlikleri kendilerinin serbest bırakılmaları karşılığında kaleyi ve içindeki her şeyi teslim etme teklifinde bulundular. Ancak Nüreddin buna razı olmayıp mücadeleye devam etti. Neredeyse Banyas, Müslümanlara teslim olmak üzereyken, krala şehrin büyük bir tehlike altında olduğu ve yakında ele geçirileceği haber verildi. İbnü'l-Kalânîsî, bunun üzerine III. Baudouin'in emrindeki kuvvetlerle dağlık bir bölgeden ilerleyerek Müslümanların şehri müdafaa etmekle görevli ordusuyla Banyas'ta savaşan askerlerini gafil avladığını ifade etmektedir.⁸⁷ M. Sheir de İbnü'l-Kalânîsî'nin kralın Banyas'a ordusuyla beraber dağlık bölgeden ulaştığına dair kaydından hareketle Haçlı birliklerinin II. Onfroi'yı kurtarmak için Tibnîn'den Banyas'a yürüdüğü yorumunda bulunmaktadır.⁸⁸ Neticede kralın yaklaşmakta olduğunu haber alan Nüreddin Mahmud az evvel zapt etmiş olduğu mahalleri yıktırıp geri çekilmek durumunda kalmıştır.⁸⁹ Bilahare yanındaki kuvvetleriyle birlikte şehre giren kral ise harap olan mevkilerin yeniden inşa edilmesi için büyük bir seferberlik başlatmıştır.⁹⁰

Kaynaklar, bu hadiseden bir müddet sonra Banyas'ın Müslümanlar tarafından ele geçirildiğini haber vermektedir. O esnada II. Onfroi de Toron, kuvvetleriyle beraber krallığın Mısır'a

85 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 337; İngilizce çev. Gibb, 327-328. Willermus Tyrensis (*A History of Deeds*, II: 256-257) II. Onfroi'nın Nüreddin Mahmud Zengî'nin bölgede artan gücü ve hücumları sebebiyle şehri tek başına idare edemeyeceğine kanaat getirerek Banyas'ın yarısını bir anlaşmayla Hospitalier Şövalyelerine bıraktığını kaydetmiştir. Bundan sonraki süreçte şövalyeler kenti tahkim etmek ve buraya erzak getirmek için yola koyulmuşlar; ancak dönüş yolunda Nüreddin'in kuvvetlerinin ani bir hücumuna uğradıklarından telaşa kapılarak II. Onfroi ile yapılan anlaşmayı feshetmek zorunda kalmışlardır. Nüreddin Mahmud ise Haçlıların kentin önündeki perişan hâllerinden istifade ederek Banyas'ı muhasaraya başlamıştır; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 286; Karaca, “Kudüs Haçlı Krallığı”, 271-272; Abdulkadir Turan, “Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri”, 149-150; Altan, “Nur al-Din”, 63; Sheir, “The Military Role”, 12.

86 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 258.

87 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 341; İngilizce çev. Gibb, 335; Sheir, “The Military Role”, 13.

88 Sheir, “The Military Role”, 13.

89 Kuşatma hakkında tafsilat için bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, 339 vd.; İngilizce çev. Gibb, 333 vd.; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 255 vd.; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 286-287; Karaca, “Kudüs Haçlı Krallığı”, 271-273; Turan, “Nüreddin”, 149-152; Altan, “Nur al-Din”, 63.

90 Kral, Banyas'taki işlerini bitirip güneye doğru ilerlemek isteyen Taberiye Gölü'nün kuzeyinde yeniden Nüreddin Mahmud ile karşı karşıya gelmiştir. Burada kralı baskına uğratan Nüreddin Mahmud akabinde tekrar Banyas'ı muhasaraya başlamış; ancak bu sefer de Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) Antakya'yı kuşatmak amacıyla bölgeye intikal etmekte olduğuna dair istihbarat aldığından Halep'e geri dönmüştür. Bkz. Altan, “Nur al-Din”, 63.

düzenlediği seferlere⁹¹ iştirak ettiğinden takviyesiz ve savunmasız kalan kente, Nûreddin Mahmud 1164'te⁹² hâkim olmuştur. Bu durum Celile'deki Haçlı varlığı için tehdit oluştururken, Müslümanlar için ise doğrudan Tibnîn'e giden yolun açılmasını sağlamıştır.⁹³ Öyle ki Banyas'ın fethinden sonra oluşan güvenlik zafiyeti neticesinde Müslüman hücumlarının Tibnîn'e ulaşmasından endişelenen II. Onfroi, Nûreddin Mahmud Zengi'nin 1174 yılında vefatından sonra onun Haçlılara karşı yürüttüğü politikayı devralarak Kudüs Haçlı Krallığı için büyük bir tehdit olarak beliren Selâhaddin Eyyûbî'nin (ö. 1193) bilhassa Banyas civarından yapacağı hücumları engellemek amacıyla Dımaşk'tan Tibnîn'e giden yolların denetimini önemli ölçüde artırdığı gibi, 1178'de Tibnîn ile Banyas yolu üzerinde bulunan Hunin Kalesi'ni (Chastel Neuf) tahkim ettirmiştir.⁹⁴

Yaşanan bu gelişmeden bir müddet sonra Kral IV. Baudouin'in (1174-1185) Banyas çevresine yapacağı bir akın için kralla beraber yola çıkan Toron Lordu II. Onfroi, burada Selâhaddin Eyyûbî'nin yeğeni İzzeddin Ferruḥşah'ın kuvvetleriyle meydana gelen bir harp neticesinde ağır yaralanmış, 10 gün hasta bir şekilde yattıktan sonra 22 Nisan 1179'da hayatını kaybetmiştir.⁹⁵ İbnü'l-Esîr, lordun ölümü üzerine: “*O cesareti ve savaş kabiliyeti darb-ı mesel hâline gelmiş bir şahıstı. Allah'ın Müslümanların üzerine saldırdığı bir belâ idi. Allah Müslümanları onun şerrinden kurtardı*” diyerek sevincini dile getirirken, Willermus Tyrensis ise, II. Onfroi de Toron'un ölümü üzerine ata yurdunun sonsuza dek yas tuttuğunu, lordun “*meşhur ve soylu*” Toron (Tibnîn) Kalesi'nde saygı ve törenle defnedildiğini kaydetmiştir.⁹⁶

II. Onfroi de Toron devrinde vuku bulan hadiseler göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde Tibnîn'in Kudüs Haçlı Krallığı'nın hücum ve savunma üslerinden biri olarak hizmet ettiği ve bilhassa krallığın kuzeyinin müdafaasında ve Müslümanlara karşı mücadelelerde mühim bir rol üslendiği görülmektedir. Bu durum II. Onfroi de Toron ve Toron Lordluğu'na Lâtin Doğu'da önemli bir siyasî konum kazandırmıştır. II. Onfroi'nin ölümünün ise lordluk için büyük kayıp olduğunu söylemek mümkündür. Zira onun ölümünün ardından, Tibnîn'in II. Onfroi de Toron'un ailesinin elinden çıktığı görülecektir.

91 Amaury'nin Mısır'a düzenlediği seferler ve Nûreddin ile bölgede yaşanan mücadeleler hakkında bkz. N. Ellisseeff, *Nûr ad-Dîn Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades*, (Damas, 1967), II: 602-613; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 304 vd.; Andrew S. Ehrenkreutz, *Saladin*, (New York, 1972), 35 vd.; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, (İstanbul, 1983), 34-38; Öztürk, “Fâtımiler'in Deniz Gücü”, 157 vd.; Karaca, “Kudüs Haçlı Krallığı”, 288 vd.; Altan, “Nur al-Din”, 65 vd.

92 Sheir (“The Military Role”, 15) Banyas'ın fethini 1167 yılına tarihlendirirken, Murray, (“Banyas”, 152) 18 Ekim 1168'de ele geçirildiği bilgisini vermektedir.

93 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 306-311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI: 248; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 309; Altan, “Nur al-Din”, 67.

94 Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 349-350; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, (İstanbul, 1987), 101; Sheir, “The Military Role”, 16.

95 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 438-440; krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI: 365; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 350-351. Şeşen (*Salâhaddin Eyyübî*, 101) Onfroi de Toron'un ölüm tarihi olarak 12 Nisan'ı zikretmektedir.

96 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 440.

5. IV. Onfroi de Toron Dönemi

II. Onfroi de Toron hayatını kaybedince yönetimin başına torunu IV. Onfroi de Toron geçmiştir. Tibnîn'in yeni lordu, II. Onfroi de Toron'un oğlu III. Onfroi ile Mâverâ-i Ürdün iktâsının vârisesi Etienne de Milly'nin evliliğinden dünyaya gelmiştir. Babası III. Onfroi de Toron'un genç yaşta ölümünden sonra Milly, Kral Amaury'nin seneşali Miles de Palancy ile evlenmiş; ancak seneşalin şüpheli bir şekilde hayatını kaybetmesi üzerine Lâtin Doğu'nun önde gelen askerî simalarından biri olan Renaud de Châtillon⁹⁷ ile bir izdivaç gerçekleştirmişti (1175). Bu sebeple IV. Onfroi daha ziyade Renaud'un üvey oğlu olarak anılmıştır.⁹⁸

Oldukça genç bir yaşta lordluğun yönetimini devralan ve *Itinerarium peregrinorum*'un yazarının ifadesiyle son derece nahif bir mizaca sahip olan IV. Onfroi de Toron'un oldukça kısa süren hâkimiyet devresinde Tibnîn'de vuku bulan hadiselerle ilgili kayda rastlamak mümkün olmamıştır.⁹⁹ Buna mukabil Willermus Tyrensis, Banyas'ta alınan galibiyetten sonra Selâhaddin'in hiç vakit kaybetmeden yeniden Banyas civarında ordugâh kurduğunu, buradan da Celile ile Lübnan'a birliklerini gönderdiğini, haberi öğrenen kralın ise Trablus Kontu III. Raymond'u (1152-1187) da beraberine alarak Taberiye ile Safed¹⁰⁰ üzerinden Toron Kalesi'ne gelip Müslümanları gözetlediğini bildirmektedir ki bu durum yine kalenin önemli bir gözetleme mevkiî olduğunu gözler önüne sermektedir.

Yaşanan hadiseden çok kısa bir süre sonra da Tibnîn'in IV. Onfroi de Toron'un hâkimiyetinden çıktığı görülmektedir.¹⁰¹ Mezkûr müellifin kaydına göre, hem Mâverâ-i Ürdün vârisi hem de Tibnîn hâkimi olup kraliyetin en zengin şahısları arasında gösterilen bu varlıklı genç lordu, Kudüs Haçlı Kralı IV. Baudouin (1174-1185), üvey kız kardeşi Isabella ile nişanlamayı uygun bulmuş, IV. Onfroi, Tibnîn'in de bulunduğu Celile bölgesindeki arazilerini bu nişan karşılığında IV. Baudouin'e devretmiştir. Isabella henüz sekiz yaşında olduğundan düğün üç yıl sonraya ertelenirken, IV. Onfroi Tibnîn'deki hâkimiyetini kaybetmiştir.¹⁰²

Krallığın bu izdivaç için IV. Onfroi de Toron'u seçmesinin sebebi, lordun sahip olduğu

97 İkinci Haçlı Seferi'yle Doğu'ya gelen, Renaud de Châtillon gerçekleştirdiği izdivaçlar sayesinde önce Antakya Prinkepsi ardından Mâverâ-i Ürdün hâkimi olmuş, uygulamaları ve saldırgan tutumuyla adından çokça söz ettirmiştir. Ayrıntı için bkz. Ebru Altan, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160) Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1171-1187)", *Tarih Dergisi* 55 (2012/1), 1-30.

98 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II:451-452 IV. Onfroi de Toron yerine babası III. Onfroi de Toron'un ismini zikretmiştir; krş. Ernoul, *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, nşr. Mas Latrie, (Paris, 1871), 31; çev. Ahmet Deniz Altunbaş, *Ernoul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi: Selâhaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*, (İstanbul, 2020), 41; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 340; Sheir, *The Fief of Tibnîn*, 50-53.

99 *Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi*, ed. William Stubbs, (London, 1864), 120; krş. Hamilton, *The Leper King*, 161.

100 Yukarı Celile Bölgesi'nde yer alan tarihî bir kenttir. Bkz. Ersin Gülsoy, "Safed", *DİA*, c. XXXV, 445-447.

101 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 440-441; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 351; Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî*, 101-103.

102 Willermus Tyrensis, *A History of Deeds*, II: 440-441; krş. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II: 355 ve not 41. Malcolm Barber, *The Crusader States*, (London, 2012), 417 ve not 71. Krş. Hans Eberhard Mayer, "Die Herrschaftsbildung in Hebron", *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins (1953-)* 101/1 (1985), 74. IV. Onfroi de Toron ve ailesi Tibnîn'deki egemenliklerini kaybetmiş olmasına rağmen Toron ismiyle anılmaya devam etmişlerdir. Bkz. *The Fief of Tibnîn*, 53.

servet ve geniş iktâlarla alakalı görünmektedir. Nitekim Kudüs Haçlı Krallığı'nın Tibnîn gibi lordluklara yönelik bu tarz bir iç siyaset takip ederek Doğu Akdeniz'deki soyluların otoritesini zayıflatmaya çalıştığı bilinen bir gerçektir. Tibnîn ile Mâverâ-i Ürdün toprakları üzerinde vâris olan IV. Onfroi'nın sahip olduğu mezkûr araziler hem son derece geniş hem de stratejik ve iktisadî bakımdan oldukça ehemmiyet kesbettiğinden bu iki büyük iktânın bir lordun hükümdarlığı altında birleşmesini krallığın lehine görmeyen Kral IV. Baudouin buna engel olmak amacıyla Tibnîn'i kendi hâkimiyetine alarak bir yandan IV. Onfroi'nın nüfuz ve etkisini azaltırken diğer yandan bu bölgelerin sağladığı üstünlüğü kendi çıkarları için kullanmayı uygun bulmuş olmalıdır. Bununla birlikte IV. Onfroi'nın bu teklifi kabul etmesinde, Kraliçe Agnes ve Courtenay Ailesi'ne yakın duruşuyla bilinen lordun üvey babası Renaud de Châtillon'un etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁰³ Yaşanan hadise aynı zamanda Haçlı liderlerinin, çocuk yaştaki kızlarını topraklarını genişletmek ve arazilerini artırmak için evlendirdiğini gözler önüne sermesi bakımından da dikkate değerdir.

İzdivaç vasıtasıyla Tibnîn ve kalesinin kontrolünü ele geçiren Kral IV. Baudouin çok geçmeden buranın yönetimini annesi Agnes de Courtenay'e bırakmıştır. Nitekim, aynı dönemde Tibnîn'e seyahat eden Endülüslü Seyyah İbn Cübeyr (ö. 1217): “*Franklara ait büyük bir kaleye, Tibnîn'e [Toron] vardık. Burada kervanlardan vergi alınmıyordu. Yöneticisi, kraliçe diye anılan bir domuzdu ve Akkâ'yı (Allah orayı harap etsin!) yöneten domuzun anasıydı*” diyerek Agnes de Courtenay'e işaret etmiştir.¹⁰⁴

Tibnîn'in bu devredeki durumu hakkında mühim bilgiler veren müellif Toron Kalesi'nin biraz aşağı kısmında gecelediğini ve bu esnada kendisinden sorgusuz sualsiz vergi kesildiğini söyleyerek, verginin miktarı hakkında da şunları kaydetmiştir: “*Vergi, kişi başına Sûr parasıyla bir dinar ve bir karattı. Tacirlerin buna itiraz hakları yoktur. Çünkü kahrolası kralın topraklarına girmektedirler.*”¹⁰⁵

İbn Cübeyr'in bu kayıtları Toron Kalesi'nin ticarî bakımdan ne denli önemli bir mevkiye bulunduğunu gösterdiği gibi elde edilen vergi gelirleri göz önünde bulundurulduğunda aslında krallığın burayı ne sebeple bizzat kendi denetiminde tutmak istediğini de açıklar mahiyettedir.

Müellif kaydına devamla Toron Kalesi'nin eteklerinde bir gece kaldıktan sonra, seher vakti ayrılmak üzere yola çıktığında yol boyunca birbirine bitişik tarlalar ve nizam hâlinde evler gördüğünü, burada yaşayan ahalinin tamamının Müslüman olduğunu ve bunların Frankların tahakkümü altında rahat bir şekilde yaşadıklarını belirtip: “*Beladan Allah'a sığınırız; ancak bunlar Franklara karşı gevşektirler. Çünkü ürün toplandığında yarısını ve kişi başına bir dinar beş kırıntı vergi veriyorlardı. Meyveler için de basit bir vergi ödüyorlar. Franklar da bunun dışında onlara bir şey yapmıyorlar; evlerine ve diğer şeylerine dokunmuyorlardı*” diyerek Tibnîn'in demografik ve sosyal yapısına dair mühim bilgiler vermektedir. Nitekim, tüm bu malumat nazar-ı dikkate alındığında, Tibnîn'de kale ve köy olmak üzere iki ayrı yerleşimin olduğu,

103 Sheir, *The Fief of Tibnîn*, 53 vd.

104 İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, (İstanbul, 2003), 222.

105 İbn Cübeyr, *Endülüslü*, 222.

kalede ikamet eden kesim Franklardan müteşekkilen, kırsalda ağırlıklı olarak Müslümanların yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, Müslüman köylülerin ve sakinlerin durumu genel olarak Haçlı yönetimi altında kötü olsa da Tibnîn'in Haçlı mezaliminden çok fazla nasibini almadığı, aksine burada her iki taraf arasında ılımlı ilişkiler tesis edildiği görülmektedir ki bu noktada, Toron lordları ve kraliyet ailesinin Kudüs'teki Lâtin Krallığı'nın önemli bir mahsul yetiştirme alanı olan Tibnîn topraklarını işlemek ve tarımsal gereksinimlerini karşılamak için Müslüman ahaliye ihtiyaç duyup onların tecrübelerinden faydalanmak istemelerinin tesirli olduğunu ifade etmek mümkündür.

6. Toron Kalesi'nin Selâhaddîn Eyyübî Tarafından Fethi: Tibnîn'de Haçlı Hâkimiyetinin Sonu

Tibnîn ile ilgili tespit edilen bundan sonraki kayıt 1186 yılına tarihlenmektedir. Mezkûr yıla ait bir *charter*'da Kraliçe Agnes de Courtenay'in muhtemelen 1185'de ölümünden sonra, Tibnîn ile ona bağlı iktâların Kudüs Haçlı Krallığı tarafından Agnes'in kardeşi III. Joscelin de Courtenay'e tevdi edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ Joscelin'in hâkimiyeti altında Tibnîn'de neler yaşandığı açık değilse de onun buradaki egemenliğinin uzun soluklu olmadığı, Selâhaddîn Eyyübî'nin kutsal topraklarda Müslümanları yeniden hâkim kılan 4 Temmuz 1187 tarihli Hittîn Zaferi'nin Tibnîn'deki Haçlı varlığının sonunu hazırladığı ifade edilebilir. Nitekim bu galibiyetle beraber Selâhaddîn Eyyübî, Haçlıların hâkim bulunduğu topraklara fetih harekâtı gerçekleştirerek birçok kale ve beldeyi fethettiği sırada yeğeni Takiyyüddîn'i de Toron Kalesi'nin zaptıyla görevlendirmiştir. Emir üzerine kaleyi kuşatmaya başlayan Takiyyüddîn buranın oldukça güçlü ve iyi bir şekilde müdafaa edildiğini görünce sultandan yardım istemiştir. Bu esnada Akkâ'nın idaresini tanzim eden sultan, işlerini yoluna koyduktan sonra Tibnîn'e ilerlemiş; kaleyi mancınıklarla sıkıştırıp ikmal yollarına da hâkim olmuştur. İbn Şeddâd'ın (ö. 1234) ifadesiyle, kuşatmanın ilk safhalarında Tibnîn kuvvetleri son derece cesurca savaştıklarından muhasara Müslümanlar açısından oldukça zorlu geçse de ilerleyen günlerde hücumların şiddetinin artması ve halkın zor durumda kalması kaledeki savaşçıların gücünü tükettiğinden Haçlılar durumu biraz daha hafifletmek için, ele geçirdikleri sayısı 100'ü aşkın Müslüman esiri Selâhaddîn'e teslim etmişlerdir. Tutsaklar getirildiğinde ise sultan tarafından kendilerine elbise ve nafaka verilip hızlıca ailelerinin yanlarına gönderilmişlerdir.¹⁰⁷

Kalenin fethi hususunda İslâm kaynaklarında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr, oldukça sıkıntılı durumda kalan Tibnîn halkının sultandan eman dileyerek canlarına bir zarar gelmemesi karşılığında kaleyi Müslümanlara teslim ettiğini, sultanın da sözünde durarak Frankları kendilerini emniyette hissedecekleri yerlere gönderdiğini belirtirken,¹⁰⁸ İbn Şeddâd, Frankların eman talep ettiklerine dair bir bilgi vermemekle beraber kalenin bir haftalık zorlu

106 *Tabulae Ordinis Theutonici: ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*, ed. Ernestus Strehlke, (Berlin, 1869), doc 21, 19.

107 İbn Şeddâd, *The Rare and Excellent History of Saladin*, çev. Donald Sidney Richards, (London, 2002), 76.

108 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI: 427.

kuşatmanın ardından 29 Temmuz 1187 tarihinde¹⁰⁹ hücum yoluyla ele geçirildiğini söylemekte ve sonrasında ise Haçlıların malları ve aileleriyle birlikte Sûr'a gittiklerini ifade etmektedir.¹¹⁰

Toron Kalesi'nin fethi şüphesiz ki Müslümanlar için büyük bir kazanç olmuştur. Celîle bölgesinin kuzeyindeki ticarî yolların kontrolü ile Sûr, Dımaşk, Banyas arasındaki stratejik mevkinin denetimi artık İslâm kuvvetlerinin eline geçmiş ve Tibnîn, Müslümanlara karşı bir müddet tehdit olmaktan çıkmıştır.

Sonuç

Tibnîn ve Toron Kalesi hakkında tetkik edilen bu çalışma Tibnîn'in, stratejik konumu ve tarıma elverişli topraklarıyla Haçlı Seferleri döneminde Kudüs Haçlı Krallığı'nın askerî, siyasî ve iktisadî bakımdan önemli kırsal yerleşim merkezlerinden birini teşkil ettiğini göstermiştir. Nitekim, Sûr-Dımaşk-Banyas yolu arasındaki güzergâhta yer alan Toron Kalesi'nin sahip olduğu stratejik mevki sayesinde Müslümanlarla yaşanan mücadelelerde ve Kudüs Haçlı Krallığı'nın sınırlarının genişletilip müdafaa edilmesinde mühim bir kazanım edinen Franklar, aynı zamanda önemli ticaret kervanlarının geçiş noktasında bulunan bu kaleyi bir vergi toplama merkezi hâline getirerek iktisadî açıdan kazanç sağlamışlardır. Öte yandan Tibnîn'in kırsal kesiminde yaşayan Müslümanlarla kurulan ılımlı ilişkiler vesilesiyle tarımsal açıdan da devamlılığı sağlamışlardır. Sahip olduğu öneme binaen burada kurulan Toron Lordluğu ise kısa zamanda bölgesel ve önemli bir merkez hâline dönüşerek Haçlılara askerî bakımdan mühim katkılar sunarken, Toron lordları da Lâtin Doğu tarihinin şekillenmesinde rol oynamışlardır.

Tibnîn ile çevresinde vuku bulan gelişmelerin seyri göz önünde bulundurulduğunda bölgedeki durumu üç evrede değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki olan ve bölgenin Haçlı istilasına uğramasından 1120'li yıllara kadar geçen süreçte Hugue de St. Omer tarafından Tibnîn'e Toron Kalesi'ni inşa eden Haçlılar, Taberiye ile Sûr arasında yeni bir merkez meydana getirerek Dımaşk'tan Kudüs Haçlı Krallığı'nın kalbine giden stratejik noktada kontrol sâhibi olmuşlardır. Bu vesileyle bir yandan Celîle'nin kuzeyindeki bölgeleri baskı altında tutarlarken öte yandan Dımaşk Atabegliği'nin ekonomik faaliyetlerinin gerçekleştiği önemli yolları da teftiş etme imkânı bulmuşlardır. Haiz olduğu öneme istinaden, başlangıçta Galilaea Prinkepsliği'ne bağlı olarak varlığını sürdüren Tibnîn, Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin tarafından I. Onfroi de Toron'a tevdi edilerek kraliyete bağlı bir lordluk merkezine dönüştürülmüştür. I. Onfroi de Toron döneminin başlarında Tibnîn'e gerek Sûr gerekse Celîle'de meydana gelen Müslüman-Haçlı çatışmaları damgasını vurmuştur. Bu çatışmalar bölgede düzenlenen her hücum için önemli bir geçiş ve sınır noktası pozisyonunda yer alan Tibnîn'de istikrarsız bir durumun oluşmasına sebebiyet vermiş ve nihayetinde kasaba bir müddet Haçlılar ve Müslümanlar arasında el değiştirmiştir.

109 İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, XI: 427) muhasaranın 19 Temmuz 1118'de başlayıp beş gün sürdüğünü kaydeder; krş. İbn Şeddâd, *History of Saladin*, 76. Şeşen (*Salâhaddin Eyyübî*, 113) ise kalenin 26 Temmuz'da alındığını belirtir.

110 İbn Şeddâd, *History of Saladin*, 76; krş. Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî*, 113. Kalede kapsamlı bir inceleme yapan Dr. Mathias Piana ise tespitleri sonucunda Tibnîn Kalesi'nin bu kuşatma neticesinde çok fazla hasar almadığını belirtmiştir Piana, "The Crusader Castle of Toron", 185.

1120’li yıllardan 1178 yılına kadar geçen ikinci devre Haçlıların Tibnîn’de tam kontrol sağlayarak hâkimiyetlerini sağlamıştırdıkları süreç olarak ifade edilebilir. Bilhassa 1124 yılında Sûr’un zaptıyla beraber bu hâkimiyet daha da pekişmiştir. Sûr’un işgali için yürütülen politikalarda ve zaptında ise Toron Kalesi’nin büyük bir rol oynadığı muhakkaktır. Bu kale savaştı sayısındaki eksiklik sorununa rağmen Haçlılara Sûr’un hızlı bir şekilde ele geçirilmesi için ihtiyaç duydukları desteği sağlamıştır. Devrin en kayda değer hadiselerinden biri ise, II. Onfroi de Toron’un Tibnîn’in yönetimine gelmiş olmasıdır. Mezkûr dönemde, sınırları genişleyen ve bölgesel müstahkem bir merkez hâline gelerek Haçlıların bilhassa kuzeydeki hücum ve müdâfaa üssü olarak hizmet eden Toron Lordluğu gerek Türklerle kuzeyde yapılan mücadelelerde gerekse Banyas’ın savunulmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Müslüman güçlere karşı verilen birçok askerî harekâta da Kudüs Haçlı Krallığı ordusuna askerî bakımdan katkıda bulunmuştur.

1178-1187 yılları arasındaki üçüncü devreyi ise gerek Toron Lordu IV. Onfroi’nın gerekse Kudüs Haçlı Krallığı’nın Tibnîn’deki hâkimiyetini kaybettiği dönem olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu dönemde önemli stratejik noktaların ve ticarî yolların denetimini bizzat kendi denetiminde bulundurmak isteyen Kudüs Haçlı Krallığı anlaşma yoluyla Tibnîn’i IV. Onfroi’dan almıştır. Bununla beraber, kraliyet ailesinin de bölgedeki hâkimiyeti uzun soluklu olamamıştır; nitekim, Tibnîn ve kalesinin 1187 yılında Selâhaddîn Eyyübî tarafından fethedilmesi neticesinde Kudüs Haçlı Krallığı buradaki egemenliğini kaybederken, Celile’nin kuzeyindeki ticaret yollarının kontrolü ile Sûr, Dımaşk, Banyas arasındaki stratejik mevkiinin denetimi artık bölgedeki İslâm kuvvetlerinin eline geçmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen ve makalenin gerek görsel gerekse bilgi yönünden zenginleşmesine katkıda bulunan Sayın Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK ve Dr. Mathias PIANA’ya müteşekkirim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I would like to thank Dear Assoc. Prof. Murat ÖZTÜRK and Dr. Mathias PIANA who gave their full support during the study and enriched the article both visually and in terms of information.

Kaynakça/References

Adler Elkan Nathan, Sélisohn Max. “Une nouvelle chronique samaritaine” içinde *Revue des études juives* 46/ 91 (janviermars, 1903): 123-146. https://www.persee.fr/doc/rjuiv_0484-8616_1903_num_46_91_4608?q=Tibnin.

Albertus Aquensis. *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*. İngilizce Çev. Susan B. Edgington. Oxford, 2007.

Alptekin, Coşkun. *Dımaşk Atabegliği: Tog-Teginliler*. İstanbul, 1985.

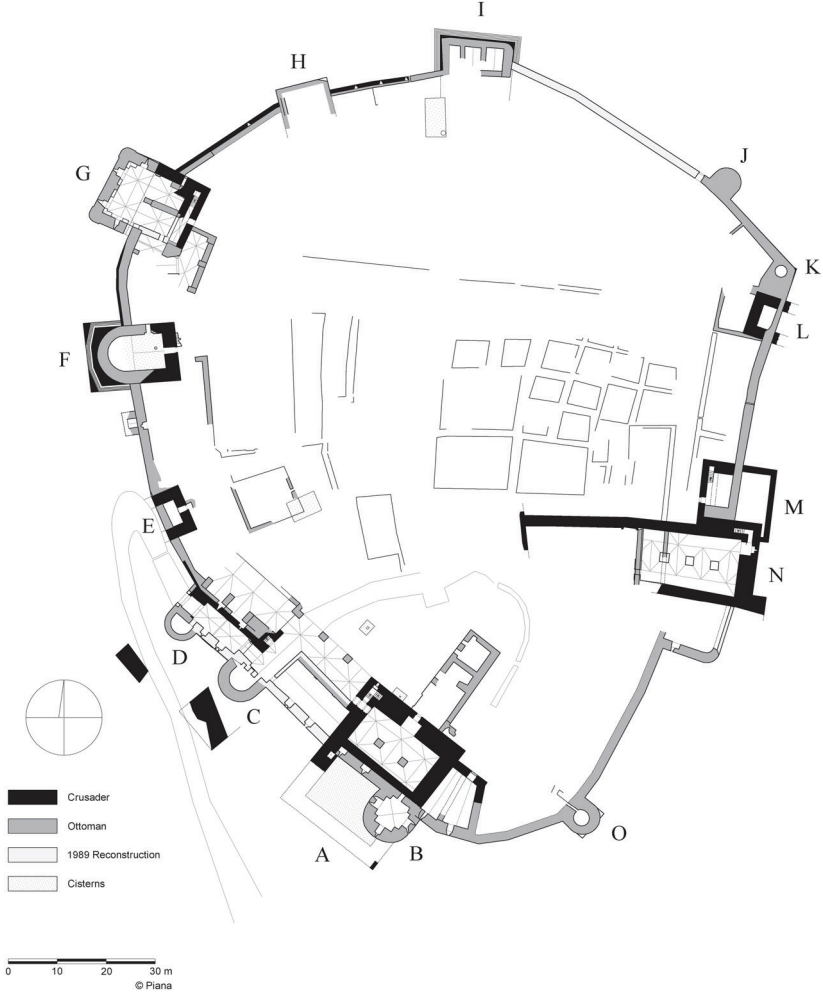
- _____. *The Reign of Zangi*. Erzurum, 1978.
- Altan, Ebru. *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*. Ankara, 2003.
- _____. *Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*. Ankara, 2018.
- _____. “Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160) Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1171-1187)”. *Tarih Dergisi* 55 (2012/1):1-30.
- _____. “Venedik’in Haçlı Seferi (1122-1124)”. *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*. Ed. Emine Uyumaz vd., içinde 299-307. İstanbul, 2013.
- _____. “Nur al-Din Mahmud b. Zangi (1146-1174): One of the Prominent Leaders of the Struggle against the Crusaders”. *Tarih Dergisi* 59 (2014/1): 63-87.
- _____. “Haçlılara Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nüreddin Mahmud b. Zengî (1146-1174)”. *Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*. Ed. Mualla Uydu Yücel-Fatma Aysel Dıngıl İlgin, içinde 225-244. İstanbul, 2017.
- _____. “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dâir”. *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History* 71 (2020): 67-81.
- _____. “Sûr”. *DİA*. XXXVII: 535-537.
- Anna Komnena. *Alexiad: Malazgirt’in Sonrası*. Çev. Bilge Umar. İstanbul 1996.
- Anonim *Gesta Francorum Et Aliorum Hiesorolymitanorum*. Çev. Ergin Ayan. *Anonim Haçlı Tarihi*. İstanbul, 2013.
- Azîmî. *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bilgiler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*. Çev. Ali Sevim. Ankara, 2006.
- Barber, Malcolm. *The Crusader States*. London, 2012.
- Bezer, Gülay Ögün. “İmâdüddin Zengî”. *DİA*. XLIV: 258-261.
- Bilge, Mustafa L. “Gazze”. *DİA*. XIII: 534-536.
- _____. “Halil”. *DİA*. XV: 305-307.
- _____. “Hayfa”. *DİA*. XVII: 41-43.
- Buhl, F. “Hayfâ”. *EP*. III: 324-326.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Havran”. *DİA*. XVI: 539-541.
- Cahen, Claude. *La Syrie Du Nord A L’Époque Des Croisades Et la Principauté Franque D’Antioche*. Paris, 1940.
- Chauvet, Adolphe. *Conférence sur la Palestine et la Syrie*. Rouen, 1891.
- Conder, Claude R. ve Kitchener H. *The Survey of Western Palestine Memoirs of the Topography, Orography, Hydrography, and Archaeology*. Ed. E. H. Palmer-Walter Besant. II. London, 1881.
- Copeland, Lorraine ve Wescombe, Peter. *Inventory of stone-age sites in Lebanon*. Beyrut, 1965.
- Curvers, H. ve Stuart, B. “Qal’at Tibnîn: Archaeology for a Future Conservation Plân”. *Archaeology & History in Lebanon* 20 (2004): 9-20.
- Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara, 2018.
- David Odalric De Caixal i Mata. *Historia Militar de las Cruzadas en Tierra Santa*. 2011. Erişim 06.07. 2022, https://books.google.com.tr/books/about/Historia_Militar_de_las_Cruzadas_en_Tier.html?id=8LsQAwAAQBAJ&redir_esc=y.
- Demirci, Mustafa. “Sevâd”. *DİA*. XXXVI: 576-578.

- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146)*. I-II. Ankara 1974, 1994.
- _____. *Haçlı Seferleri*. İstanbul, 1997.
- _____. “Kudüs Krallığı’nda Devlet İdaresi”. *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, içinde 249-259. İstanbul, 2007.
- _____. “Mevdûd b. Altuntegin”. *DİA*. XXIX: 427-429.
- Ehrenkreutz, Andrew. *Saladin*. New York, 1972.
- Ehrlich, Michael. “The Frankish Impact on the Urban Landscape, Toron-Tibnin”. *Towns and Material Culture in the Medieval Middle East*. Ed. Yaacov Lev, içinde 49-50. Leiden, 2002.
- Ellenblum, Ronnie. *Crusader Castles and Modern Histories*. New York, 2007.
- Ellisseeff, N. *Nûr ad-Dîn Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades*. II. Damas, 1967.
- Emecen, Feridun. “Akkâ”. *DİA*. II: 265-267.
- Nüveyrî. *Nihâyet el-Ereb fî Funûn el-Edeb*. Nşr. Necib Mustafa Fevvâz-Hikmet Kaşlı Fevvâz. XXVIII. Beyrut, 2004.
- Ernoul. *Chronique d’Ernoul et de Bernard le Trésorier*. Nşr. Mas Latrie. Paris, 1871. *Ernoul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi: Selahaddin Eyyubi ve Kudüs’ün Fethi*. Çev. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul, 2020.
- Fleming, W. B. *History of Tyre*. London, 1915.
- Folda, Jaroslav. *Crusader Art in the Holy Land, From the Third Crusade to the Fall of Acre*. Cambridge, 2005.
- Fulcherius Carnotensis. *Kudüs Seferi: Kutsal Toprakları Kurtarmak*. Çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul, 2009.
- Grabois, Aryeh. “Galilee”, *The Crusades: An Encyclopedia*. Ed. Alan V. Murray. II: 495-497. Oxford, 2006.
- _____. “Tancred”. *The Crusades: An Encyclopedia*, Ed. Alan V. Murray. IV: 143-145. Oxford, 2006.
- Grousset, René. *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*. I. Paris, 1948.
- Gülsoy, Ersin. “Safed”. *DİA*. XXXV: 445-447.
- Hamilton, Bernard. *The Leper King and His Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*. New York, 2000.
- Heidemann, S. “Zangī”. *EF*. XI: 451-452.
- Honigmann, E. “Tel-Bâşir”. *İA*. II: 819-820.
- Ioannes Kinnamos. *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118-1176)*. Çev. Işın Demirkent. Ankara, 2001.
- Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi*. Ed. William Stubbs. London, 1864.
- İbn Cübeyr. *Endülûsten Kutsal Topraklara*. Çev. İsmail Güler. İstanbul, 2003.
- İbn Hallikân. *Ibn Khallikan’s Biographical Dictionary*. Çev. William Mac Guckinde Slane. III. Paris, 1868.
- İbn Şeddâd. *The Rare and Excellent History of Saladin*. Çev. Donald Sidney Richards. London, 2002.
- İbnü’l-Esir. *el-Kâmil Fi’l-Târih*. Çev. Abdülkerim Özaydın. X-XI. İstanbul, 1987.
- İbnü’l-Kalânisi. *Zeylû Târihi Dimaşk*. Haz. H. F. Amedroz. Beyrut, 1908; İngilizce Çev. (Kısmen) H. A. R. Gibb. *The Damascus Chronicle of the Crusades*. London, 1932.
- İbn Tağrıberdî. *en-Nücümü’z-zâhire*, *RHC. Or*. III: 481. Paris, 1884.
- İlhan, Avni. “Bâtıniyye”. *DİA*. V: 190-194.
- Karaca Gölgesiz, Sevtap. “Kudüs Haçlı Krallığı 1099-1187”. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, 2012.

- Karakuş, Nadir. *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*. İstanbul, 2018.
- Kaya, Pınar. "Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtınilerle Yapılan Mücadeleler". *Tarih Dergisi* 58 (2013/2): 43-64.
- Kesik, Muharrem. *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*. Ankara, 2003.
- _____. *Dânişmendliler (1086-1178) Orta Anadolu'nun Fâtihleri*. İstanbul, 2017.
- Lavergne, M. "Şür". *EF*. IX: 883-885.
- Le Strange, Guy. *Palestine Under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*. London, 1890.
- Makdisî. *Kitâb ahsan al-taqâsîm fî ma'rîfat al-aqâlîm, Bibliotheca geographorum Arabicorum*. Ed. M. J. D. Goige. III. Leiden, 1906.
- Marie-Luise ve Favreau-Lilie. "Tyre". *The Crusades: An Encyclopedia*. Ed. Alan V. Murray. IV: 1210-1211. Oxford, 2006.
- Mayer, Hans E. "Studies in the History of Queen Melisende". *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972): 95-182.
- _____. "Die Herrschaftsbildung in Hebron". *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 1953 101/1 (1985): 64-81.
- Murray, Alan V. "Banyas", *The Crusades: An Encyclopedia*. Ed. Alan V. Murray. I: 151-152. Oxford, 2006.
- _____. "Fauquembergues", *The Crusades: An Encyclopedia*. Ed. Alan V. Murray. II: 609. Oxford, 2006.
- Öz, Mustafa. "Cebeliâmil". *DİA*. Ek-1: 251-252.
- _____. "Haşîşiyye". *DİA*. XVI: 418-419.
- Özaydın, Abdülkerim. "Hasan Sabbâh". *DİA*. XVI: 347-350.
- Özer, Serkan. "Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)". Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2015.
- Öztürk, Murat. "Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Piana, Mathias ve Curvers, H. "The Castle of Toron (Qal'at Tibnîn) in South Lebanon: Preliminary Results of the 2000/2003 Campaigns". *Bulletin d'Archéologie et d'Architecture Libanaises* 8 (2005): 333-356.
- Piana, Mathias. "The Crusader Castle of Toron: First Results of Its Investigation". *Crusades*. Ed. Benjamin Z. Kedar vd., içinde Vol. V: 173-191. London & New York: Routledge, 2006.
- _____. "Die Burg Toron (Qal'at Tibnîn) Im Südlichen Libanon" in Burgen und Städte der Kreuzzugszeit: *Studien zur international Architektur und Kunstgeschichte* 65 (2008): 396-407. Michael Imhof Verlag: Petersberg.
- Prie-Gordon H. "The Reigning Princes of Galilee". *The English Historical Review* XXVII/CVII (1912): 445-461.
- Pringle, Denys. *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus*. II. Cambridge, 1998.
- _____. *Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological Gazetteer*. New York, 1997.
- _____. "Chastel Neuf". *The Crusades: An Encyclopedia*. Ed. Alan V. Murray. I: 241-242. Oxford, 2006.
- Radulfus Cadomensis. *The Gesta Tancredi A History of the Normans on the First Crusade*. Çev. Bernard-David Bachrach. Hampshire, 2005.
- Rey, E.G. *Les familles d'outre-mer*. Paris, 1866.
- Riley-Smith, Jonathan. *The Feudal Nobility and The Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*. London, 1974.
- Robinson, Edward- Eli Smith. *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea: A Journal of Travels in the Year 1838*. New York, 1841.

- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan. I-II. Ankara, 2019.
- Sahillioğlu, Halil. "Antakya". *DİA*. III: 228-238.
- Sheir, A. M. *The Fief of Tibnūn (Toron) and Its Castle the Age of the Crusades AD (1105-1266 AH 498-664): A Study of Its Economic, Political and Military Role*. Munich: GRIN Publishing, 2015.
- _____. "The Military Role of the Fief of Tibnūn Against the Muslims in the Age of the Crusades (AH 498-583/AD 1105-1187)". *Journal of Religious Culture* 188 (2014): 1-20.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. RHC. Or., III: 517 vdd.
- Smail, R.C. *Crusading Warfare, 1197-1193*. Cambridge, 1995.
- _____. "Crusaders' castles in the twelfth century". *Cambridge Historical Journal* X/II (1951): 133-149.
- Smith, G. Adam. *Jerusalem: The Topography, Economics and History from the Earliest Times to AD 70*. I. London, 1907.
- Süryânî Mihael. *Süryânî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)*. Çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumunda Yayınlanmamış Nüsha, 1944.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddîn Devrinde Eyyübîler Devleti*. İstanbul, 1983.
- _____. *Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet*. İstanbul, 1987.
- Tabulae Ordinis Theutonicı: ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*. Ed. Ernestus Strehlke. Berlin, 1869.
- Tomar, Cengiz. "Taberiye". *DİA*. XXXIX: 323-324.
- _____. "Şam". *DİA*. XXXVIII: 311-315.
- Turan, Abdulkadir. "Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri". Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2018.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vakayı-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara, 2000.
- Usta, Aydın. "Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşîşîler". *Tarih Dergisi* 44 (2008): 1-23.
- _____. "Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri". *Bulleten LXXXIII/297* (2019): 439-468.
- Ünal, Elif. *Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Willermus Tyrensis. *A History of Deeds done Beyond the Sea*. Çev. E. A. Babcock ve A.C. Krey. I-II. New York, 1943.
- Yâkût el Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. Nşr. Heyet. I-IV. Beyrut, 1977.
- Foundation for Medieval Genealogy. "Jerusalem, Nobility, Lords of Toron". Erişim, 01.06.2022. <https://fmg.ac/Projects/MedLands/JERUSALEM.htm>.
- Samaria. "Samaria: Historical Region, Palestine". Erişim 05.05.2022. <https://www.britannica.com/place/Samaria-historical-region-Palestine>.

Ekler



Ek 1: Kalenin genel yapı evrelerini gösteren zemin planı¹¹¹

111 Piana, "The Crusader Castle of Toron", 178.



Ek 2: Kalenin güneybatıdan görünümü, ön planda Tibnîn Köyü¹¹²



Ek 3: Tibnîn'in gökyüzünden görünümü¹¹³

112 Ekteki fotoğraf, bölgede kazı çalışmaları yürüten Arkeolog Dr. Mathias Piana'nın arşivinden temin edilmiştir. Ayrıca bkz. Piana, "The Crusader Castle of Toron", 186.

113 Piana, "The Crusader Castle of Toron", 198.



Ek 4: Toron Kalesi'nin Kapısı¹¹⁴

114 Makalede referans belirtilmeden kullanılan fotoğraflar 2009 yılında kaleyi ziyaret eden sayın hocam Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK'ün arşivinden alınmıştır.



Ek 5: Giriş Holü



Ek 6: Haçlı donjonunun kuzeydoğu cephesi¹¹⁵

115 “*Ana girişin kalıntıları orta bölümde görülebilir; üst kulvarlar 1989 yılında yeniden inşa edilmiştir*”. Bkz. Piana, “The Crusader Castle of Toron”, 189.



Ek 7: Fotoğrafın solunda, Haçlı donjonunun kuzeydoğu cephesinden bir görünüm



Ek 8: Haçlı donjonu (baş kulesi) olan A kulesinin kuzey köşesindeki görünüm, orijinal eşikli eski yan girişinin kalıntılarını gösteriyor.

Harita¹¹⁶116 : Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 72

Toron Hükümdarları

(1099-1187)¹¹⁷

- I. Onfori de Toron (1106'dan sonra-1128'den sonra)
- II. Onfroi de Toron (1137'den önce-1179)
- (III. Onfroi de Toron, babası II. Onfroi de Toron'un hükümdarlığı döneminde hayatını kaybetmiştir)
- IV. Onfroi de Toron (1179-1180)
- Agnes de Courtenay (1180-1185?)
- III. Joscelin de Courtenay (1186?-1187)

117 Toron yöneticilerinin hüküm tarihleri hususunda farklı kayıtlar bulunduğu için listede te'lif edilen hâkimiyet dönemleri takribi olarak verilmiştir.